

Myers - JDC - Brookdale Institute
מאיירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל

דוח מחקר

כדי להקל על השיטוט במסמך זה, יש לפתוח את "סימניות (Bookmarks)"
על ידי לחיצה על הלשונית המתאימה או באמצעות הקשה על F6.

מאיירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

פנימיות קהילתיות ופנימיות יום:
דרכי עבודתן ומצב הילדים וההורים

סיכום שלוש שנות מחקר

דליה בן רבי • טליה חסין

המחקר בוצע ביזמת עמותת אשלים ומומן בסיועה

דוח מחקר

30 שנה למכון
1974-2004
THIRTY YEAR ANNIVERSARY

דמ-477-06

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

**פנימיות קהילתיות ופנימיות יום:
דרכי עבודתן ומצב הילדים וההורים**

סיכום שלוש שנות מחקר

דליה בן רבי ♦ טליה חסין

המחקר בוצע ביזמת עמותת אשלים ומומן בסיועה

פנימיות קהילתיות ופנימיות יום: דרכי עבודתן ומצב הילדים וההורים

סיכום שלוש שנות מחקר

דליה בן רבי טליה חסין

המחקר בוצע ביוזמת עמותת אשלים ומומן בסיועה

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת באינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

פרסומים נוספים של מכון ברוקדייל בנושא זה

דולב, ט.; בנבנישתי, ר.; טימר, א. 2001. ועדות החלטה בישראל: ארגון, תהליכי עבודתן ותוצאותיהן. דמ-382-01.

דולב, ט.; ברנע, נ. 1996. הערכת צורכי הילדים ודרכי ההתערבות בתשע פנימיות לילדים עד גיל 14 - דוח מסכם. דמ-262-96.

פלישמון, ר.; ברנע, נ.; דולב, ט.; בן זימרה, צ.; הויזליך, צ. 1999. סקר פנימיות בשירות לילד ולנוער ומערכת הפיקוח עליהם. דמ-331-99.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 91037, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

תמצית מחקר

השמת ילדים בפנימיות היא אחת הדרכים לטיפול בילדים בסיכון, המתמודדים עם קשיים משפחתיים ועם קשיים חברתיים ורגשיים שלהם עצמם. בישראל, למעלה מ-8,000 ילדים שוהים בפנימיות, אליהן הוצאו על-ידי שירותי הרווחה. בצד תהליכי ההתמקצעות ושיפור האיכות העוברים על מערכת הפנימיות בשנים האחרונות, נמתחה ביקורת בשני היבטים מרכזיים: העובדה כי ילדים המוצאים מביתם מנותקים כמעט לחלוטין ממשפחתם ומקהילתם; והעובדה כי נעשים מעט מדי מאמצים לסייע למשפחה ולקהילה לקלוט את הילד בחזרה לאחר מספר שנים של טיפול חוץ-ביתי. פיתוח המודלים של הפנימייה הקהילתית ופנימיית היום מכוון להתמודד עם שני היבטים אלה. שני המודלים, המיועדים לילדים בגיל 5-12 בעלי פוטנציאל שיקומי, מבוססים על קרבה פיזית של המסגרת החוץ-ביתית לקהילה ממנה מגיעים הילדים, אך גם על תפיסת עבודה של שותפות עם ההורים ועם הקהילה, על טיפול מתוכנן בילד ובהוריו ועל טיפול מוגבל בזמן, המכוון להחזיר את הילד לביתו. בפנימיות הקהילתיות, הילדים שוהים בפנימייה במשך כל ימות השבוע ואילו בחלק מסופי השבוע ובחגים הם נמצאים בבית משפחותיהם. בפנימיות היום הילדים מוסעים לפנימייה עם בוקר ומשם מוצאים לבתי-הספר. מבית-הספר הם חוזרים לפנימייה, שם הם שוהים עד הערב ואז חוזרים לבתיהם. פנימיות היום פועלות חמישה ימים בשבוע.

מחקר ההערכה נמשך שלוש שנים (תשס"א, תשס"ב ותשס"ג) ועסק בשלושה תחומים מרכזיים: בחינת תהליכי ההיערכות להקמת הפנימיות; דרכי העבודה של הפנימיות עם ההורים והילדים; ותוצאות השהות בפנימיות לגבי הילדים וההורים. הממצאים על ההיערכות ליישום המודלים התבססו על ראיונות עם אנשי מקצוע בפנימיות ובקהילות בהן הן נמצאות. הממצאים על דרכי העבודה של הפנימיות ועל מצב הילדים וההורים מבוססים על ראיונות ושאלונים שמולאו בידי צוותי הפנימיות וההורים, בכל אחת משנות המחקר.

המחקר נערך ב-6 פנימיות יום וב-6 פנימיות קהילתיות, תוך השוואה למדגם מקרי של ילדים בפנימיות שיקומיות.

להלן מוצגים עיקרי הממצאים, תוך התייחסות לנקודות החוזק ונקודות הדורשות שיפור במודל.

1. אוכלוסיית היעד - מצב הילדים והמשפחות בכניסה

אחת הסוגיות בהן התלבטו הפנימיות בשלבי ההקמה הייתה השאלה מיהם הילדים וההורים המתאימים לקליטה בפנימיות המודל. במהלך השנה הראשונה והשנייה להפעלת התכנית עלתה בפנימיות תחושה כי לא מתבצע מיון מתאים באופן שיאפשר לקבל לפנימיות את הילדים והמשפחות שעשויים לשתף פעולה עם דרישות התכנית ולהפיק מהן את המרב. הייתה תחושה שהוכנסו לפנימיות, מתוך היענות לצורכי המשפחות והקהילות, ילדים שאינם מתאימים, ילדים הזקוקים למענה טיפולי (בעוד שפנימיות המודל אמורות לקלוט ילדים בעלי מאפיינים "שיקומיים"), ילדים שהוריהם לא הביעו רצון לשתף פעולה עם עקרונות המודל, או ילדים הזקוקים לפנימייה מלאה אך בשל התנגדות הוריהם או היעדר מסגרת מתאימה שולבו בפנימיית יום.

מהנתונים של המחקר עולה, כי מאפייני ההורים של הילדים בפנימיות הקהילתיות דומים למאפייני ההורים בפנימיות שיקומיות רגילות, למעט העובדה שבפנימיות הקהילתיות נמצא אחוז נמוך יותר של הורים הסובלים מבעיות תפקוד כגון אלכוהוליזם ומחלות נפש (36% לעומת 51% בפנימיות ההשוואה). לעומת זאת, בקרב הילדים שנכנסו לפנימיות הקהילתיות נמצאו אחוזים גבוהים יותר, יחסית לפנימיות ההשוואה, של ילדים המפגינים בעיות רגשיות (45% לעומת 26% בפנימיות ההשוואה) והסובלים מליקויי למידה מאובחנים (38% לעומת 22% בפנימיות ההשוואה).

הורי הילדים שנכנסו לפנימיות היום שונים מהורי הילדים בפנימיות ההשוואה בשני מאפיינים: בקרב הילדים בפנימיות היום נמצא אחוז נמוך יותר של הורים הסובלים מבעיות בתפקודם כמבוגרים (36% לעומת 51% בפנימיות ההשוואה), וכן אחוז נמוך יותר של ילדים שיש להם אחים נוספים מחוץ לבית (18% לעומת 68% בפנימיות ההשוואה ו-53% בפנימיות הקהילתיות). דבר זה עשוי לרמוז על כך שמצבם המשפחתי של הילדים בפנימיות היום נתפס על-ידי שירותי הרווחה כחמור פחות. כמו-כן, בקרב הילדים בפנימיות היום נמצאו אחוזים נמוכים יותר של ילדים הסובלים מהפרעה נפשית או מבעיות התנהגות קשות (18% לעומת 35% בפנימיות ההשוואה ו-33% בפנימיות הקהילתיות).

בבדיקת נושא התנגדות ההורים להשמת הילד בסידור, עולה כי אחוזים מעטים (6%) מבין הורי הילדים בפנימיות היום התנגדו להשמת הילד, לעומת כרבע מהורי הילדים בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה.

במהלך שלוש שנות המחקר עזבו ילדים רבים את פנימיות המודל באופן לא מתוכנן. נמצא כי בקרב ילדים אלה (יחסית לכלל הילדים שנכנסו לפנימיות) יש שיעורים גדולים של ילדים שהוריהם התנגדו להשמה (24% בקרב העוזבים משני סוגי פנימיות המודל, לעומת 14% בקרב כלל הילדים שנכנסו לפנימיות אלה), וקיומן של בעיות התנהגות קשות אצל הילד (33% בקרב העוזבים לעומת 24% בקרב כלל הילדים). נראה שמאפיינים אלה מתקשרים לעזיבה מוקדמת של ילדים את הפנימיות. עובדה זו מחדדת את הצורך לבחון את הקריטריונים לקבלת הילדים, ולברר האם אכן מדובר בשירות המכוון לילדים (ולהורים) בעלי מאפיינים מסוימים בלבד, או האם ניתן לשנות את דרכי העבודה בפנימיות כך שיאפשרו השתלבות טובה יותר של ילדים והורים בעלי מאפיינים אלה.

2. דרכי עבודת הפנימיות עם המחלקות לשירותים חברתיים והשירותים בקהילה

אחד מעקרונות העבודה של פנימיות המודל הוא תפיסתן כחלק ממערך השירותים העירוני. העבודה המשותפת עם המחלקות לשירותים חברתיים מצטיירת כאחת מנקודות החוזק של המודלים, הניתנת ליישום במהירות רבה יחסית: כבר בשנה הראשונה להפעלת המודלים דווח בפנימיות המודל על שיעורים גבוהים בהרבה, יחסית לפנימיות ההשוואה, של עבודה משותפת עם המחלקות לשירותים חברתיים, בעיקר בגיבוש תכנית הטיפול לילד ולמשפחתו (לגבי למעלה מ-80% מהילדים בפנימיות המודל, לעומת 50% בפנימיות ההשוואה), ובחלק מהמקרים גם ביישום משותף של תכניות טיפול. נמסר גם על יותר עבודה משותפת עם בתי-הספר בהם הילדים לומדים, ועל שילוב הילדים בשירותים בקהילה.

עם זאת, יש שונות בין הפנימיות במידת שיתוף הפעולה עם המחלקה לשירותים חברתיים ועם כלל מערכת השירותים ביישוב בו נמצאת הפנימייה. חלק מהשונות מתבטא בהסדרים ארגוניים, למשל, האם מונה איש קשר מיוחד בין הפנימייה למחלקה או בין הפנימייה לבית-הספר. מדיווחי מובילי הפרויקט עלה כי בקרב צוותי הפנימיות קיימת ציפייה למעורבות רבה יותר של המחלקות, בפרט, ושל הקהילות, בכלל, במתן שירותים לילדים ולמשפחותיהם. כמו-כן, הצורך בעבודה מול מספר רב של גורמים בקהילה הועלה כאתגר, הן מבחינה ארגונית והן מבחינת הצורך להיחשף ולשתף פעולה עם גורמים מקצועיים שונים.

נושא בו התגלה שיתוף פעולה לא מספק בין הפנימיות לבין השירותים בקהילה הוא ההיערכות במקרים של עזיבה לא מתוכננת של ילדים (עזיבה במהלך השנה הראשונה או השנייה לשהות בפנימייה). במהלך שנות המחקר עזבו את הפנימיות מספר משמעותי של ילדים לאחר שהות של פחות משלוש שנים. בפנימיות המודל עזבו למעלה משליש הילדים שהחלו את הטיפול בפנימייה בתשס"א, לעומת כחמישית מהנכנסים לפנימיות ההשוואה. נסיבות העזיבה מגוונות: רצון של ההורים והילד בשינוי מסגרת, בעיות התנהגות קשות של הילד, שינוי מקום מגורים (סיבה שהוזכרה רק לגבי פנימיות המודל), ובמיעוט המקרים - שיפור בתפקוד הילד או המשפחה. רוב הילדים חזרו הביתה, אך שיעור ניכר מהעוזבים את פנימיות המודל עברו לפנימיות מלאות אחרות, רובן שיקומיות.

במקרים אלה, לא נמצא יתרון של פנימיות המודל לעומת פנימיות ההשוואה בהיבט של מעורבות המחלקות לשירותים חברתיים בתהליך העזיבה. גם כשבוחנים את היערכות הקהילה למתן שירותים לילדים שחזרו הביתה ולמשפחותיהם, לא ניכר כי ילדים שחזרו מפנימיות מודל מקבלים סיוע רב יותר מילדים שחזרו מפנימיות רגילות.

3. דרכי עבודת הפנימיות עם ההורים

אחד מיעדי העבודה של פנימיות המודל הוא טיפול בהורים, בצד הטיפול בילד. שוב, כבר בשנה הראשונה להפעלת המודלים (ומגמה זו נשמרה לאורך כל שלוש השנים) ניכר כי בפנימיות המודל יש התייחסות רבה יותר לטיפול בהורים. בפנימיות המודל (ובמיוחד בפנימיות היום), נמצאו שיעורים גבוהים בהרבה, יחסית לפנימיות ההשוואה, של ילדים שתכנית הטיפול שנבנתה להם כוללת התייחסות גם להוריהם (98% בפנימיות היום, 81% בפנימיות הקהילתיות ו-61% בפנימיות ההשוואה). תכניות הטיפול להורים גם הוצאו לפועל: כשני-שלישים מההורים (אחד ההורים לפחות) בפנימיות המודל השתתפו באופן קבוע בפעילות טיפולית אחת לפחות בפנימייה, לעומת כ-16% בלבד מההורים בפנימיות ההשוואה. גם שביעות הרצון מהפעילויות הטיפוליות השונות גבוהה בהרבה בפנימיות המודל: למעלה משלושה-רבעים מהמשתתפים בפעילויות הטיפוליות השונות בפנימיות המודל דיווחו על שביעות רצון מהטיפול, לעומת כרבע עד שליש מהמטופלים בפנימיות ההשוואה.

היבט נוסף של הקשר עם ההורים הוא מעורבות ההורים בחיי הפנימייה. פנימיות המודל מעודדות ביקורים של ההורים בפנימייה והשתתפות בפעילויות חברתיות שונות. כבר בשנה הראשונה שיעור ההורים המבקרים את ילדיהם, ותדירות הביקורים, היו גבוהים יותר בפנימיות המודל ביחס לפנימיות ההשוואה. צוותי הפנימיות דיווחו על מאמצים רבים למצוא את האיזון בין רצון לשמור על שגרת

החיים בפנימייה, לבין הרצון לשמור על נגישות ופתיחות כלפי ההורים. דווח על התלבטויות שונות - האם קשר תכוף עם ההורים תמיד תורם לרווחת הילד? איך מתמודדים עם העובדה שחלק מהילדים מקבלים יותר ביקורי הורים וחלק פחות? כמו-כן, הצוותים דיווחו על מאמצים לשמר את תפקידי ההורות בידי ההורים, בניגוד לנטייה הקיימת למלא תפקידים אלה במקום ההורים.

המקרים של עזיבה לא מתוכננת של ילדים את הפנימיות העלו קשיים בתקשורת בין הפנימייה להורים: ההורים, בעיקר אלה שילדיהם עזבו את הפנימייה כתוצאה מהחלטת הפנימייה, חשים כי הפנימייה לא שיתפה אותם באופן מספיק בתהליך; ההורים שרצו להוציא את הילד מיוזמתם, דיווחו כי נתקלו בהתנגדות עזה של הפנימייה. גם חלק מהעובדים הסוציאליים בקהילה חשים שלא נעשו עם הילדים תהליכי פרידה מספקים. נראה כי במקרים בהם יש חילוקי דעות בין הפנימייה לבין ההורים בדבר הטיפול המיטבי בילד, יש עדיין צורך בשיפור דרכי התקשורת בין הפנימייה לבין ההורים, ובהכנה טובה יותר של הילד ומשפחתו לקראת העזיבה.

4. השינויים במצב ההורים והילדים

יעדי התכניות בפנימיות המודל כוללים שיפור בתפקוד ההורים והילדים. ביחס להורים מדובר בשיקום היחסים בין ההורים לילדים, שיפור הטיפול ההורי בילדים, וחיזוק מעורבות ההורה בחיי הילד. ביחס לילדים, הציפייה היא לשיפור מבחינה לימודית/קוגניטיבית, רגשית וחברתית. השאיפה היא, שלאחר שלוש שנים שבמהלכן יטופלו ההורים והילדים, ניתן יהיה להשיג התקדמות משמעותית בתחומים אלה, באופן שיאפשר את חזרת הילדים הביתה. במסגרת המחקר, נבחן השינוי במצבם של הילדים שנשארו בפנימיות שלוש שנים, ושל הוריהם, כלומר, אותם ילדים שניתן היה לבדוק את השינוי שחל במצבם בין השנה הראשונה לבין השנה השלישית לשהותם בפנימייה. מכיוון שלא נבדק השינוי במצבם של אותם ילדים ששהו בפנימיות רק שנה או שנתיים (העוזבים), ומכיוון שמאפייני ילדים אלה בכניסתם היו בעייתיים יותר ממאפייני כלל הילדים, ייתכן שהתמונה המתקבלת חיובית יותר מהתמונה שהיתה מתקבלת אילו היה נבדק השינוי במצבם של כלל הילדים.

תפקוד ההורים

אחד ההיבטים המעידים על הקשר בין ההורה לילד הוא התנהגות ההורה כלפי הילד בעת הביקור בפנימייה. אחוזים גבוהים יותר של הורים, בשני סוגי פנימיות המודל יחסית לפנימיות ההשוואה, ממלאים תפקידים הוריים כלפי הילדים (כגון הבאה לפעילויות בקהילה, טיפול בבית בילד חולה, השתתפות בפגישות עם מורים), ובין השנים חלה עלייה באחוז ההורים הממלאים תפקידים אלה. חלה עלייה גם באחוז ההורים המתייחסים באופן חיובי לילדיהם בעת הביקורים בפנימייה ובזמן החופשות. במיוחד בולטת הירידה באחוז ההורים שאינם מפגינים כל התנהגות חיובית כלפי הילד בביקוריהם בפנימייה או בחופשות. בפנימיות הקהילתיות, בהן מלכתחילה שיעור ההורים שתפקודם בתחום זה היה תקין היה הנמוך ביותר, השיפור הוא הדרמטי ביותר: אחוז ההורים שאינם מפגינים התנהגויות חיוביות בעת הביקורים בפנימייה ירד מ-42% בשנה הראשונה ל-19% בשנה השלישית (בפנימיות היום אחוז זה ירד מ-15% ל-9%, ובפנימיות ההשוואה מ-21% ל-15%). תמונה דומה מתגלה לגבי התנהגות ההורים כלפי הילד בחופשות: בפנימיות הקהילתיות יש ירידה באחוז ההורים שאינם מפגינים אף התנהגות חיובית מ-26% ל-7%, בפנימיות היום מ-12% ל-3%, ובפנימיות ההשוואה מ-25% ל-20%.

מצב הילדים

לגבי מצב הילדים, השינויים בולטים פחות. בכל הפנימיות חלה עלייה בהסתגלות הילדים לכללי מסגרת ולחברת הילדים. בפנימיות היום חלה ירידה מסוימת באחוז הילדים המפגינים בעיות רגשיות (16% מהילדים הפגינו בעיות בשלושה תחומים או יותר בסולם אכנבך בשנה הראשונה, לעומת 9% בשנה השלישית), ועלייה באחוז הילדים שהישגיהם הלימודיים מתאימים לגילם (מ-36% ל-59%). בפנימיות הקהילתיות לא ניתן להצביע על שינויים משמעותיים בתחום הרגשי והלימודי, ובפנימיות ההשוואה דווח על שיפור מסוים בתחום הלימודי (מ-39% ילדים שהישגיהם מתאימים לגילם, ל-47%), אך לא בתחום הרגשי.

5. תכנון עזיבה

בהתאם לעקרונות המודל, ילד אמור להישאר בפנימייה שלוש עד ארבע שנים, ולאחר מכן לחזור לביתו. כבר בשנה הראשונה למחקר נשמע פקפוק של העובדים הסוציאליים ביישימות יעד זה: הם הדגישו את המאפיינים הקשים של הילדים וההורים, והעלו את הצורך לקבוע יעדים נוספים לגבי אותם ילדים שהסבירות להחזירם לביתם נמוכה. בסוף השנה השלישית נשאלו העובדים הסוציאליים לגבי אותם ילדים ששהו בפנימיות שלוש שנים, למשך כמה זמן נוסף צריכים הילדים להישאר בפנימיות. אחוזי הילדים שלגביהם העובדים הסוציאליים העריכו שיחזרו הביתה תוך תקופה קצרה יחסית גבוהים בהרבה בפנימיות המודל: להערכת העובדים הסוציאליים, כ-10% מהילדים בפנימיות היום וכ-3% מהילדים בפנימיות הקהילתיות צפויים לחזור הביתה בסוף השנה השלישית לשהותם בפנימייה, לעומת 1% מן הילדים בפנימיות ההשוואה. בסך-הכל, העובדים הסוציאליים העריכו לגבי כ-40% מהילדים בפנימיות היום ו-30% מהילדים בפנימיות הקהילתיות כי יש סיכוי שיחזרו הביתה בתום שלוש או ארבע שנים לשהותם בפנימייה, לעומת 15% בלבד מהילדים בפנימיות ההשוואה.

לגבי קבוצה משמעותית של הילדים בכל סוגי הפנימיות - 30% מהילדים בפנימיות היום, 54% מהילדים בפנימיות הקהילתיות, ו-49% מהילדים בפנימיות ההשוואה - מעריכים העובדים הסוציאליים כי הילד צריך להיות בפנימייה תקופה ממושכת, כנראה עד סיום בית-ספר תיכון, או עד מעבר לפנימייה מלאה או למשפחת אומנה. בנוסף, העובדים הסוציאליים התקשו להעריך לגבי קבוצה גדולה למדי של ילדים, מה משך הזמן הנוסף בפנימייה הדרוש לילדים - כשליש מהילדים בפנימיות היום, 37% בפנימיות ההשוואה, ו-15% מהילדים בפנימיות הקהילתיות. דבר זה עשוי להעיד על החשיבות המשנית המיוחסת לתכנון החזרת הילדים הביתה בתוך העבודה הכוללת עם הילדים, הן בפנימיות ההשוואה והן בפנימיות המודל.

גם הורי הילדים נשאלו לגבי הערכתם את משך הזמן שהילד יישאר בפנימייה. למעלה ממחצית ההורים (54% בפנימיות היום, 70% בפנימיות הקהילתיות ו-68% בפנימיות ההשוואה) מעריכים שהילדים צריכים להישאר בפנימיות עוד 3-4 שנים, או עד גיל 18, או "עד שהמצב בבית ישתנה" או "עד שמצב הילד ישתנה". חלק מההורים (33% בפנימיות היום, 24% בפנימיות הקהילתיות ו-25% בפנימיות ההשוואה) סבורים שהילד צריך להישאר בפנימייה עד לסוף שנת הלימודים הנוכחית או "לעוד שנה-שנתיים". עוד נמצא ש-6%-14% מההורים בפנימיות השונות אינם יכולים להעריך מהו משך הזמן שהילד יישאר בפנימייה.

העובדים הסוציאליים וההורים נשאלו גם לגבי התנאים הנדרשים כדי שהילד יוכל לחזור הביתה. העובדים הסוציאליים אינם יכולים להעריך לגבי כ-15%-20% מהילדים מהם התנאים הנדרשים על מנת שהילדים יוכלו לשוב הביתה. התנאי השכיח ביותר, שהוזכר בלמעלה ממחצית המקרים בסוגים השונים של הפנימיות, התייחס לשינויים בטיפול ההורי בילד. בפנימיות היום התייחסו גם לגבי למעלה ממחצית הילדים, לצורך בשינויים בתפקוד הילד. צורך בשינויים בתנאים הסביבתיים (כגון דיור) ובמתן שירותים בקהילה הוזכר על-ידי העובדים הסוציאליים ב-9%-30% מהמקרים. לעומת זאת, ההורים מיקדו את צורכיהם בשינוי בתנאים הסביבתיים (סיוע כלכלי) ובמתן שירותים שיסייעו להם לגדל את הילד: מסגרת השגחה לשעות אחר-הצהריים, עזרה בלימודים, ועזרה נפשית לילד. הפער בין העובדים הסוציאליים לבין ההורים בתפיסת התנאים הדרושים על מנת לאפשר את חזרת הילד הביתה מרמז שהעובדים הסוציאליים אינם מודעים באופן מספיק לצורך של ההורים בתמיכה קונקרטי (ולא רק טיפולית). פער זה מעורר דאגה, הן משום שהוא עשוי לגרום לעובדים הסוציאליים לא להשקיע מאמצים מספיקים בתכנון והסדרה של מענים תמיכתיים להורים שילדיהם חוזרים הביתה, והן משום שהוא מצביע על כך שלמרות העבודה הרבה שנעשתה עם ההורים, לא נעשו מאמצים מספיקים להבהיר את הציפיות ההדדיות ביחס לחזרת הילדים הביתה.

6. סיכום

המחקר עקב במשך שלוש שנים אחרי דרכי העבודה בפנימיות יום ובפנימיות קהילתיות, ואחר מצב הילדים והוריהם. להלן יסוכמו נקודות החוזק ונקודות הדורשות שיפור במודל, כפי שעלו במחקר. כמו-כן, יידונו השינויים וההתפתחויות שחלו בפנימיות המודל ובכלל מערכת הפנימיות מאז סיום המחקר, והשלכותיהן.

- ♦ הממצאים מורים בבירור כי הילדים בפנימיות המודל זוכים להורות מלאה יותר מאשר ילדים בפנימיות רגילות. ההורים בפנימיות המודל מבקרים יותר את ילדיהם מאשר ההורים בפנימיות ההשוואה, ממלאים יותר תפקידים הוריים כלפיהם; וביחס לילדים ששהו בפנימיות שלוש שנים, ניכר שיפור בין השנים בהתייחסותם של ההורים לילדים בעת הביקורים בפנימיות ובעת החופשות (בעיקר בפנימיות הקהילתיות, בהן מצב ההורים היה בעייתי יותר מלכתחילה). בעיקר בולט השיפור אצל ההורים החלשים, המתבטא בכך שאחוז ההורים שאינם מפגינים כלל התנהגויות חיוביות, ירד בשני סוגי פנימיות המודל, אך לא בפנימיות ההשוואה. ממצא זה מחזק את התפיסה שקרבה גיאוגרפית של המסגרת החוץ-ביתית לבית הילד, פתיחות כלפי ההורים ועבודה טיפולית עמם יכולים לספק לילד חוויה הורית טובה יותר, גם כשהילד נמצא מחוץ לבית. כמו-כן, חיזוק הקשר בין ההורים לילדים וחיזוק היכולות ההוריות מייצרים בסיס יציב יותר לחזרת הילד הביתה. יש לחשוב כיצד ניתן להמשיך ולהטמיע מרכיבים חיוביים אלו גם לפנימיות אחרות וגם לשירותים אחרים בקהילה.
- ♦ מבחינת מצב הילדים ניתן לראות, כי בניגוד לחששות שהובעו בתחילת הפעלת פנימיות המודל, הקרבה להורים לא הזיקה לילדים: מצבם הרגשי של הילדים נותר ללא שינוי משמעותי בפנימיות הקהילתיות כמו גם בפנימיות ההשוואה. בפנימיות היום אף נצפתה ירידה מסוימת באחוז הילדים המפגינים בעיות רגשיות. בפנימיות היום, וגם בפנימיות ההשוואה, חלה עלייה מסוימת בהישגיהם הלימודיים של הילדים. עלייה כזו לא נצפתה בפנימיות הקהילתיות, אך גם לא נצפתה העמקה של הפערים הלימודיים העשויה לקרות עם העלייה בגיל הילדים.

- ♦ הימצאותן של הפנימיות בתוך הקהילה ממנה באים הילדים מחזקת את הקשר בין הפנימיות לבין מערך השירותים המקומי, ובעיקר שירותי הרווחה, דבר המתבטא בתכנון טיפול משותף, ובאופן חלקי יותר גם בטיפול משותף הלכה למעשה. עם זאת, עדיין נותרו שאלות ביחס לחלוקת העבודה בין הפנימיות לבין שירותי הרווחה, כשהפנימיות מצפות משירותי הרווחה למעורבות גדולה יותר בטיפול במשפחות. כמו-כן, נראה כי העבודה סביב תכנון יציאתם של ילדים מהפנימייה וקליטתם בקהילה עדיין אינה מעוגנת באופן משביע רצון בדרכי העבודה של הפנימיות ושירותי הרווחה.
- ♦ פנימיות המודל מצליחות להביא חלק ניכר מההורים לקבל טיפול באופן קבוע, והשיפור במצבם של ההורים מראה כי לטיפול יש תוצאות חיוביות. גם העובדה שההורים מגיעים בקביעות לביקורים בפנימייה מראה על פתיחותה של הפנימייה להורים. עם זאת, ניכר שיש צורך בשיפור התקשורת בין הפנימיות להורים, בעיקר במקרים בהם יש חילוקי דעות סביב הטיפול המיטבי לילד, בתהליכי ההכנה לקראת עזיבת הילד את הפנימייה, ובבירור הציפיות של ההורים לגבי הסיוע הדרוש להם על מנת להחזיר את הילד הביתה.

7. התפתחויות לאחר תום המחקר

מאז סיום המחקר עלה מספרן של הפנימיות כאשר מספר הפנימיות הפועלות על פי המודל הקהילתי מגיע ל-12 ומספר הפנימיות הפועלות על פי מודל היום הוא 14. פנימיות היום והפנימיות הקהילתיות ממשיכות לפתח ולגבש את דרכי עבודתן, ואחד הביטויים לכך הוא הקמתו של מרכז הידע והלמידה בפנימיית "עלומים", המאפשר למידה והתנסות בהפעלת מרכיבי טיפול ובלמידת מיומנויות שונות לעובדי פנימיות (יום, קהילתיות, ואחרות), ולעובדי רווחה בקהילה. בצד חיזוק המיומנויות, אחת המטרות המרכזיות של פעילות זו היא המשך הטמעת עקרונות המודל בקרב צוותי הפנימיות, שירותי הרווחה וארגונים המפעילים פנימיות.

נושאים מרכזיים שעלו במסגרת המחקר הם רצף הטיפול בילדים ותכנון החזרתם הביתה. הממצאים בתחומים אלה, שהוצגו בפני מובילי התכנית לאורך שנות המחקר, היוו אחד הבסיסים לפיתוח דרכי עבודה חדשות בפנימיות. לדוגמה, באחת הפנימיות פותח מודל עבודה להחזרת ילדים הביתה, תוך שיתוף פעולה בין הפנימייה לשירותי הרווחה בעיר. המודל כולל הפעלת קבוצת הורים וילדים (בהנחיית עו"ס הפנימייה ועו"ס המחלקה) הממוקדת בנושא החזרה הביתה, בניית תכנית חליפית לטיפול הפנימייתי תוך היעזרות במשאבים הקהילתיים, והמשך טיפול לאחר החזרה הביתה בהובלת המחלקה לשירותים חברתיים ובסיוע הפנימייה. נושא תכנון החזרה הביתה והעבודה עם משפחות שילדיהן חוזרים הוא אחד הנושאים המפותחים והנלמדים במסגרת ההכשרות של מרכז הידע והלמידה. כיוון פיתוח נוסף של משרד הרווחה ושל אשלים בתחום זה הקשור ברצף הטיפול, הוא פיתוח והפצה של מודלים המשכיים - פנימייה מלאה, פנימייה קהילתית ופנימיית יום תחת אותה קורת גג - דבר שיקל על האפשרות להעביר ילדים ממסגרת למסגרת בהתאם לשינויים במצבם, ללא צורך לנתקם מסביבתם.

ממצאי המחקר, המתייחסים לצורך בתמיכה בילדים החוזרים מפנימיות ובהוריהם, היו אחד הבסיסים לגיבוש מדיניות "עם הפנים לקהילה" של השירות לילד ולנוער, המאפשרת הפניית משאבים

ליצירת רצף שירותים תומך בקהילה לילדים בסיכון ולמשפחותיהם. ייתכן שמדיניות זו, תאפשר דיאלוג מועיל יותר בין פנימיות, שירותי רווחה בקהילה והורים, על מנת שניתן יהיה לספק מסגרת תומכת ומסייעת לילדים ולהוריהם גם בקהילה.

בעקבות המדיניות של "עם הפנים לקהילה" מערכת פנימיות המודל, כמו מערכת הפנימיות כולה, מתמודדת עם הצורך להתאים עצמה לשינויים בדרכי הפעולה של מערכת הרווחה. הידע המקצועי והניסיון הנצברים בפנימיות בעבודה עם ילדים והוריהם יכולים להוות בסיס לפיתוח מענים משותפים לפנימיות ולשירותי הרווחה בקהילה. כך יוכלו פנימיות המודל לבסס עצמן כחלק מרצף השירותים בקהילות בהן הן ממוקמות, והקהילות ייהנו מרצף מענים שניתן להתאימו לצורכי הילדים ומשפחותיהם.

המחקר בוצע ביוזמת עמותת אשלים ומומן בסיועה.

רשימת חברי ועדת היגוי ארצית לפנימיות יום ופנימיות קהילתיות

שחר שומן, אשלים, יו"ר ועדת ההיגוי

אשלים

עדנה גלבוזקי

שרה טוב

חיים כהן

המועצה לילד החוסה

אסתר לובחונסקי

פנינה פקר

רות שטייניץ

פיקוח ארצי - השירות לילד ולנוער, משרד הרווחה

בנצי בראנץ

צביקה הויזליך

דינה שלום

פיקוח מחוזי - השירות לילד ולנוער, משרד הרווחה

אסתי באואר - מחוז תל-אביב מרכז

חנה ברום - מחוז צפון

נועה גפני - מחוז צפון

נורית גרסון - מחוז תל-אביב מרכז

סטלה הורוביץ - מחוז תל-אביב מרכז

מזל לוונטל - מחוז תל-אביב מרכז

סטו מירקין - מחוז דרום

אסתי מרקוביץ - מחוז ירושלים

המפעל להכשרת ילדי ישראל

משה סימן טוב

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל אותם אנשים שהיו מעורבים וסייעו בביצוע מחקר זה.

לשחר שומן - ראש תחום פיתוח תכניות לילדים באשלים; לחיים כהן - מנהל פרויקט הפנימייה הקהילתית ומנהל מרכז הידע והלמידה בפנימיית עלומים; ולעדנה גלבוצקי - מנהלת פרויקט פנימיית היום.

למנהלי 12 פנימיות המודל שהשתתפו במחקר, ולצוותיהן - עובדים סוציאליים, מדריכים ורכזים חינוכיים, ובמיוחד לפנימיות בהן נערך מחקר העומק - טירת הילד בהנהלת יהודה כהן; מעלות בהנהלת ישראל לקס; נווה גלים בהנהלת שאול זיו; ואהבה בהנהלת יואב אפלבוים.

למנהלי 19 הפנימיות ששימשו פנימיות השוואה ולצוותיהן. תודה מיוחדת לאברהם בראשי - מנהל המפעל להכשרת ילדי ישראל, ולצוות המפעל.

תודה למורים ולעובדים הסוציאליים בקהילות מהן באו הילדים.

תודה מיוחדת להורי הילדים שהסכימו להתראיין ולשתף אותנו בחוויותיהם ותפיסותיהם לגבי הפנימיות.

לבנצי בראנץ ולצביקה הויזליך, מפקחים ארציים על הפנימיות מטעם השירות לילד ולנוער במשרד הרווחה, ולצוותי הפיקוח המחוזיים שסייעו במהלך השנים. תודה לכל חברי ועדת ההיגוי שליוותה את הפרויקט ואת המחקר.

לאיריס זילכה, חברת צוות מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בעבר, שהיתה אחראית לשלב הראשון של המחקר; לאנשי יחידת עבודת השדה במאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ובמיוחד לרכזת המסורה רחלי חבר-עדן; לטלל דולב, מנהלת המחקר במרכז אנגלברג לילדים ולנוער במאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, לטלי שלומי על סיועה בעיצוב הדוח. לבלהה אלון, על עריכת הדוח, ללסלי קליינמן על ההבאה לדפוס ולאלונה פרידמן על הסיוע בהדפסה.

תוכן העניינים

1	1. מבוא
1	1.1 הרקע לפיתוח המודלים
3	1.2 תיאור המודלים
6	1.3 הפעלת המודלים
7	2. מחקר ההערכה
7	2.1 מטרת המחקר ותחומי המחקר
8	2.2 מערך המחקר
14	3. מאפייני הילדים וההורים בפנימיות
16	4. תהליכי העבודה של הפנימיות עם השירותים בקהילה ועם ההורים
16	4.1 הקשרים בין הפנימייה לבין השירותים בקהילה
17	4.2 תכנון משותף וכוללניות הטיפול בהורים ובילדים
18	4.3 עבודה עם ההורים
20	4.4 הקשר בין פנימיות המודל לפנימיות אליהן הן צמודות
20	5. שינויים בתפקוד ההורים והילדים
20	5.1 תפקוד ההורים לאחר שלוש שנות שהות הילד בפנימייה
24	5.2 תפקוד הילדים לאחר שלוש שנות שהות בפנימייה
27	6. "נושרים", ילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום התכנית
27	6.1 מאפייני הילדים שעזבו
29	6.2 נסיבות העזיבה ותהליך העזיבה
32	6.3 ילדים שעזבו הביתה
33	7. חזרה הביתה בתום שלוש שנים
36	8. לקחים משלוש שנות מחקר וכיוונים לעתיד
39	ביבליוגרפיה

רשימת לוחות

- 11 לוח 1 : סיכום השאלונים על הילדים שנאספו בשנת תשס"א (שנה 1), לפי ממלא השאלון
- 12 לוח 2 : סיכום השאלונים על הילדים שנאספו בשנת תשס"ב (שנה 2), לפי ממלא השאלון
- 12 לוח 3 : סיכום השאלונים על הילדים שנאספו בשנת תשס"ג (שנה 3), לפי ממלא השאלון
- 15 לוח 4 : מאפייני ההורים בתום שנת השהות הראשונה בפנימייה - כלל נכנסי תשס"א ותשס"ב
- 15 לוח 5 : מאפייני הילדים בתום שנת השהות הראשונה בפנימייה - כלל נכנסי תשס"א ותשס"ב
- 17 לוח 6 : היבטים של קשר בין הפנימייה למחלקה לשירותים חברתיים ותכנון טיפול כוללני, על פי דיווחי העובדים הסוציאליים בפנימייה
- 19 לוח 7 : היבטים של התערבות עם ההורים (תשס"ג), על פי דיווחי העובד הסוציאלי בפנימייה
- 21 לוח 8 : תדירות ביקורי הורים, על פי דיווחי העובד הסוציאלי
- 21 לוח 9 : התנהגות האם כלפי הילד בעת ביקוריה בפנימייה, על פי דיווחי העובד הסוציאלי
- 22 לוח 10 : מדד התנהגויות חיוביות של ההורים כלפי הילד בעת החופשות
- 23 לוח 11 : התנהגויות שליליות של ההורים כלפי הילד בעת החופשות
- 23 לוח 12 : מילוי תפקידים כלפי הילד
- 24 לוח 13 : הילדים עם ציון קליני במבחני אכנבך בתחומים השונים, על פי שאלוני המדריך
- 25 לוח 14 : עמידה בכללים הנהוגים בפנימייה, על פי דיווחי המדריך
- 25 לוח 15 : השתלבות הילד במרקם החברתי בפנימייה, על פי דיווחי המדריך
- 26 לוח 16 : ילדים בעלי הישגים לימודיים המתאימים לרמה המקובלת בגילם, על פי דיווחי המורה או הרכז החינוכי
- 26 לוח 17 : התנהגויות סביב התחום הלימודי, על פי דיווחי המורה או הרכז החינוכי
- 27 לוח 18 : הילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים, לפי שנת כניסה וסוג פנימייה
- 28 לוח 19 : מצב ההורים כפי שדווח בסוף השנה הראשונה לשהות הילד בפנימייה, כל הילדים שהחלו טיפול לעומת הנושרים
- 28 לוח 20 : מצב הילדים בסוף השנה הראשונה לשהות בפנימייה, כל הנכנסים לעומת הנושרים
- 29 לוח 21 : נסיבות העזיבה, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים בפנימיות
- 30 לוח 22 : היבטים של הכנת הילד לעזיבה

- לוח 23 : יעדי העזיבה של כלל הילדים שעזבו לאחר שנה או שנתיים בפנימייה 31
- לוח 24 : מענים הניתנים לילדים שעזבו את הפנימייה באופן לא מתוכנן ו/או להוריהם 32
- לוח 25 : הערכת העובדים הסוציאליים לגבי משך הזמן הנוסף במסגרת חוץ-ביתית הדרוש לילדים הנמצאים זו השנה השלישית במסגרת מחוץ לבית 33
- לוח 26 : הערכת ההורים לגבי משך הזמן הדרוש לילד במסגרת מחוץ לבית 34
- לוח 27 : מוקד השינוי הנדרש על מנת להחזיר את הילד הביתה, לדברי העובדים הסוציאליים 35
- לוח 28 : התנאים והעזרה הנדרשים להחזרת הילד הביתה, לדברי ההורים 36

1. מבוא

דוח זה מסכם שלוש שנים של מחקר הערכה של שני מודלים חדשים לטיפול בילדים מחוץ לביתם, פנימיות יום ופנימיות קהילתיות. פרק המבוא יסקור את הרקע לפיתוח המודלים החדשים, נתאר את העקרונות המנחים אותם ויעמוד על אופן הפעלתם.

1.1 הרקע לפיתוח המודלים

בישראל, למעלה מ-8,000 ילדים ובני נוער שוהים בפנימיות אליהן הוצאו על-ידי שירותי הרווחה. הילדים ובני הנוער מושמים במסגרות פנימייתיות עקב בעיות חמורות במשפחה או בתפקוד שלהם. רבים מהם באים ממשפחות חד-הוריות, או ממשפחות מרובות ילדים (ארבעה ילדים או יותר), או מבתים שבהם אחד ההורים סובל מבעיות חמורות בתפקוד החברתי, כגון התמכרות לסמים או מחלת נפש. שיעור ניכר סבלו מהתעללות הוריהם, ועל-פי-רוב סבלו מהזנחה פיזית או רגשית. הילדים עצמם סובלים מבעיות התנהגות ומבעיות רגשיות, וכן מפערים לימודיים גדולים.

בעשור האחרון הובעו חששות רבים באשר לאיכות הטיפול בפנימיות. בשנות השמונים המאוחרות ובתחילת שנות התשעים התפרסמו כמה דוחות על תנאי מגורים גרועים ומחסור בכוח אדם, שזכו לתשומת-לב ציבורית רבה. בעקבותיהם, פותחה והופעלה מערכת חדשה לבקרת איכות ולפיקוח, לשיפור איכות הטיפול במוסדות אלה.

בנוסף לדיון בשאלת איכות הטיפול, עלו לסדר היום הציבורי בארץ, כמו בעולם, שתי סוגיות נוספות: 1. שמירת הקשר בין הילדים לבין הוריהם והקהילות מהן באו בזמן הטיפול הפנימייתי; 2. הגבלת משך השהות של ילדים מחוץ לביתם והתנאים הדרושים לשם איחוד ילדים עם משפחתם לאחר תקופה של שהות מחוץ לבית.

א. שיפור ההתערבות והקשר עם ההורים

מחקרים שנעשו לאחרונה בישראל ובעולם מדגישים את החשיבות של שמירת הקשר בין ילדים להוריהם בתקופת שהייתם של הילדים במסגרות הפנימייתיות. המשך הקשר עם ההורים, מעורבות ההורים בתכנון וביישום ההתערבות, ושמירה על קשר בין הילד לבין הקהילה שבה חי לפני שעבר לפנימייה, נמצאו מדדים בעלי חשיבות בהצלחת תכנית ההתערבות החוץ-ביתית (Viollioti, 1995; Wilson & Petrie, 1988; Weiner & Weiner, 1990). בנוסף, אמנת האו"ם לזכויות הילד מדגישה את זכות הילד לשמור על קשר משמעותי עם משפחתו, גם לאחר שהוצא מן הבית.

עד לשנות השמונים, המסגרות הפנימייתיות בישראל לא הדגישו את הקשר עם ההורים כרכיב חשוב של הטיפול. יתר-על-כן, בגלל סיבות היסטוריות ואידאולוגיות, אנשי מקצוע רבים בפנימיות ראו את ההורים כמקור לבעיות הילדים, ועל כן נטו לראות בהם גורם שלילי בחיי הילד (שלנסקי, 1994). בשנות השמונים החלו להכיר בחשיבות מעורבות ההורים בחיי ילדיהם, ובטיפול הניתן בפנימיות, כתוצאה משינוי בערכים, בנורמות חברתיות ובתפיסה המקצועית, ולאור החשיפה לממצאי מחקר כגון אלה שצוטטו לעיל.

בסוף שנות השמונים ובשנות התשעים, נערכו מחקרים שבחנו את הצעדים שננקטו כדי לשמור על הקשר עם המשפחה ולשפרו. בשנת 1991, נערך מחקר שבחן כיצד ילדים בפנימיות שומרים על קשר עם משפחותיהם (לאופר, 1991). במחקר נמצא כי ברוב המסגרות אין פיקוח על ביקורי הורים, ולעתים קרובות אין מקום שבו הילדים יכולים להיפגש עם הוריהם בפרטיות. מחקרים שנערכו במחצית השנייה של שנות התשעים הראו כי עיקר הקשר של ילדים עם הוריהם הוא באמצעות ביקורים של הילדים בבית בסופי שבוע ובחגים (בנדל וכץ, 1994; דולב וברנע, 1996; פלישמן ואחרים, 1999). פלישמן ואחרים מצאו כי מחצית הילדים נוסעים הביתה פעם בשבועיים, 16% פעם בשלושה שבועות ו-27% מבקרים בבית פעם בחודש. רק שיעור קטן מן הילדים אינם מבקרים בבית כלל. אולם, לאופר (1994) מצא כי ביקורים אלה לא נוצלו לקידום הקשר בין הילדים להוריהם, ואף לא ליצירת קשר בין ההורים לבין צוות הפנימייה.

למרות היעדרה של מדיניות ממשלתית אחידה בנושא ביקורי הורים ופעילות עמם, רוב המסגרות מקיימות פעילויות משותפות להורים וילדים. במחקרם של בנדל וכץ נמצא כי 63%-69% מן המסגרות אפשרו לבני משפחה לבקר מבלי להודיע מראש, ב-11%-25% מהמסגרות היה יום ביקור קבוע ו-80% מהמסגרות ארגנו הסעות וליווי הילדים לביתם (בנדל וכץ, 1994). נמצא שהוריהם של כשני-שלישים מהילדים בתשע המסגרות שנחקרו בשנת 1996 ביקרו אותם בפנימייה (דולב וברנע, 1996), והוריהם של כמחצית הילדים השתתפו בפעילויות בפנימייה. כמעט כל מנהלי הפנימיות שרואיינו ב-1994 דיווחו שרוב ההורים, או כולם, קיבלו דיווח שוטף על התקדמות הילד מחברי הצוות; 42% מהמנהלים דיווחו שחלק מן ההורים קיבלו ייעוץ מן הצוות (בנדל וכץ, 1994). עם זאת, הסקר שנערך בקרב הילדים בשנת 1996 מצא כי רק 4% מן ההורים נפגשו בקביעות עם עובד סוציאלי בפנימייה, ועוד 14% נפגשו עם עובד סוציאלי פעם בחודש. כמו-כן, נמצא כי אף שהעובדים הסוציאליים תמכו על-פי-רוב בקשר שבין הילדים להוריהם, אנשי הצוות שעבדו ישירות עם הילדים היו חצויים ביחסם כלפי ההורים, ולעתים קרובות האשימו אותם בבעיותיהם של הילדים (דולב וברנע, 1996). זאת ועוד, פעמים רבות חסרו לעובדים הסוציאליים הכישורים והניסיון הנדרשים לתקשורת טובה עם הורים ועם קרובי משפחה אחרים; הם חשו כי הדבר מקשה עליהם, ונטו להטיל את האחריות לעבודה עם ההורים על לשכת הרווחה המקומית.

בסוף שנות התשעים הוקמה ועדה לתכנון אסטרטגי של מערך הפנימיות בישראל. אחת מתת-הוועדות נתבקשה להגיש המלצות לדרכים לחיזוק הקשר בין ילדים ובני נוער בפנימיות לבין הוריהם. מסקירה שהוכנה בעבור ועדה זו עלה ששמירה על קרבה גאוגרפית בין הילדים להוריהם במידת האפשר, השקעת משאבים בתחום זה, הכשרת הצוות לשינוי גישתם כלפי ההורים והקניית כישורים לעבודה עם ההורים - כל אלה רכיבים חיוניים לביצוע שינוי מעין זה (דולב וזילכה, 2000א).

ב. הצטרפות למסגרות פנימייתיות, עזיבה ומשך השהייה

לאחרונה התעוררו סוגיות הקשורות להקצאת הטיפול הפנימייתי ולדפוסי השימוש בו. ממצאים מדאיגים ממחקרים שנעשו לאחרונה העלו שאלות לגבי ההחלטה על הוצאת ילד מביתו, לגבי משך השהייה במסגרת הפנימייתית ולגבי הקריטריונים לציאה מטיפול פנימייתי. מחקר ארצי על ועדות

החלטה מקומיות (דולב, בנבנישתי וטימר, 2001) הצביע על כמה ליקויים בתהליך קבלת ההחלטות בכל הנוגע להשמה מחוץ לבית. העיקריים בהם היו המחסור במידע שיטתי במקרים רבים, דיונים קצרים מדי בחלופות השונות, וכן חוסר עקביות בהחלטות על הוצאתם של ילדים מן הבית. מכאן נשאלת השאלה, האם כל ההוצאות מן הבית היו הכרחיות. מחקר נוסף, שבו מומחים התבקשו לעבור על דוחות בכתב, ולהמליץ על טיפול קהילתי או על הוצאה מהבית, העלה גם הוא ספקות לגבי חלק מן ההחלטות על הוצאה מהבית (דולב וזילכה, 2001). המומחים המליצו על התערבות קהילתית כמעט לכ-50% ממדגם של מקרים שהתבססו על תיאורי ילדים הנמצאים כיום בטיפול פנימייתי.

במחקר הארצי על ועדות החלטה נתגלו ממצאים מדאיגים גם לגבי בדיקת מצבם של הילדים שכבר נמצאים בטיפול פנימייתי. המחקר העלה כי ועדות ההחלטה בודקות את מצבם של הילדים לעתים רחוקות בלבד, וכאשר הן עושות זאת, רק שיעור מזערי מהילדים מוחזרים לביתם (דולב, בנבנישתי וטימר, 2001).

בעקבות ממצאים אלה, מתגבשים בימים אלה הליכים חדשים לשיפור תהליך קבלת ההחלטות ותכנון הטיפול, הן בשלב ההצטרפות לפנימייה והן בשלב עזיבתה. יוזמות ממשלתיות אשר ישפרו את נוהלי העבודה וקבלת ההחלטות בוועדות ההחלטה (בשמן החדש - ועדות תכנון טיפול והערכה), ואת מעורבות ושותפות ההורים בתהליכים אלה - נמצאות גם הן בשלבי תכנון ויישום.

שמירה על קשרי הילדים עם הוריהם ויצירת פיקוח מוקפד יותר על הכניסה והיציאה מטיפול - כל אלה מחייבים עבודה משותפת עם שירותי הרווחה ושירותים אחרים בקהילת האם. ממצאים ממחקרים שנערכו בשנות התשעים הראו כי הקשר בין המסגרות הפנימייתיות לבין השירותים בקהילת האם היו מועטים (דולב וברנע, 1996). במקרים רבים, השירותים הקהילתיים, הסובלים מעומס-יתר, שמחים להעביר את האחריות על הילד ורווחתו לאנשי המקצוע במסגרת הפנימייתית. במקביל, המרחק הגיאוגרפי בין רבות מהמסגרות הפנימייתיות לבין בתי הילדים מנעו שיתוף פעולה בהתערבות למען הילד או משפחתו.

פיתוח המודלים של פנימיות קהילתיות ופנימיות יום נועד להוות מענה לתחומים אלה במערכת הפנימייתית.

1.2 תיאור המודלים

מודל הפנימייה הקהילתית ומודל פנימיית היום, שפותחו על-ידי משרד הרווחה ואשלים, מופעלים כיום ב-17 פנימיות בארץ, ומושם בהם דגש על טיפול בילדים שבבתיים יש פגיעה בשלוםם ובהתפתחותם התקינה, מבלי לנתקם ממשפחתם ומהקהילה בה הם חיים.

מסגרות אלה ממוקמות בקהילת האם של הילד ומדגישות את העקרונות האלה: הספקת התערבות למשפחה כיחידה אחת; שמירת הקשר בין הילד להוריו; עירוב ההורים בטיפול הניתן בפנימייה;

שמירה על הקשר בין הילד למוסדות הקהילתיים כגון בית-הספר, המתנ"ס, המרפאה וכו'; ועבודה לקראת החזרת הילד לביתו לאחר שנתיים-שלוש שנים.

א. הפנימייה הקהילתית

הפנימייה הקהילתית היא פנימייה שמיועדת לילדים שלא יכולים להמשיך ולגור בבית הוריהם. אוכלוסיית היעד של הפנימייה היא ילדי העיר בה שוכנת הפנימייה וסביבתה הקרובה, גילאי 5-12, שוועדת ההחלטה (ועדת תכנון טיפול והערכה) של המחלקה לשירותים חברתיים החליטה על סידורם במסגרת חוץ-ביתית שיקומית: ילדים בעלי פוטנציאל תקין, בעלי פער לימודי ניכר, ליקויים רגשיים, הסובלים מדחייה או הזנחה בביתם. על המשפחה להיות ניתנת לשיקום, נכונה לשיתוף פעולה, שאותרו בה כוחות ומוטיבציה, ושלהערכת גורמי הטיפול קיים סיכוי להחזרת הילד לביתו.

הפנימייה הקהילתית ממוקמת בסמיכות מגורים לבית ההורים (לרוב מדובר בפנימיות רגילות שהוסבו לפנימיות קהילתיות, או בפנימיות רגילות בהן נפתחה יחידה של פנימייה קהילתית). תפיסת הפנימייה כחלק מהקהילה מכוונת להגביר את אחריות הקהילה לגבי הילדים, ולאפשר לילד ליהנות ממגוון השירותים שהקהילה מספקת. הקרבה בין הפנימייה לבית ההורים מכוונת לאפשר שימור מידה רבה יחסית של קשר בין ההורה לבין הילד שבפנימייה: הילדים שוהים בפנימייה במשך כל ימות השבוע, בחלק מסופי השבוע ובחגים הילדים נמצאים בבית משפחותיהם. הפנימייה פתוחה לביקורי ההורים, וההורה יכול לבקר את הילד לעתים תכופות ולהמשיך להיות מעורב בחיי היום יום שלו. ההורים גם מעודדים להשתתף ולקחת חלק בפעילויות הפנימייה. בנוסף, הקרבה בין הפנימייה לבית ההורים אמורה למנוע את ניתוק הילד מסביבת מגוריו הקרובה - בית-הספר והחברים, ומאפשרת לשירותים הקהילתיים ולפנימייה לתכנן ולבצע תכנית טיפול לילד ולהוריו, בכדי לשמר את הקשר בינם, לשפר את תפקוד ההורים כלפי הילדים ובכך להגביר את הסיכויים להשבת הילד מהפנימייה לבית הוריו.

ב. פנימיית היום

פנימיית היום היא מסגרת יומית שנועדה לתת מענה לילדים גילאי 5-12, שבבתיים יש פגיעה בשלומם ובהתפתחותם התקינה, מסיבות שמקורן בילד, בהורים או ביחסי הגומלין ביניהם. אוכלוסיית היעד של פנימיות היום הם ילדים שנזקקים לטיפול פנימייתי, שיכולים להפיק תועלת מקשר רציף עם בני משפחתם, ושהוריהם מביעים רצון ומוערכים כבעלי יכולת ליהנות מהטיפול המוצע. מדובר בילדים שלמרות הקשיים שלהם ושל הוריהם, אינם נמצאים בסיכון גבוה המחייב להוציאם מהבית באופן מלא.

פנימיות היום פועלות בצמוד לפנימיות מלאות בתוך אזור עירוני. על פי המודל, הילדים מוסעים מבתיים עם בוקר לפנימיית היום, שם הם נערכים ומתארגנים ליציאה לבית-הספר הסמוך לביתם. בתום יום הלימודים הילדים מוסעים לפנימיית היום, שם מתקיימות פעילויות חינוכיות, לימודיות וטיפוליות. הילדים חוזרים לביתם עם ערב. פנימיית היום פועלת חמישה ימים בשבוע. בכל השבתות וברוב החופשות הילדים נשארים בביתם. בפנימייה מתקיימות פעילויות להורים ולילדים, ופעילויות פרטניות וקבוצתיות להורים.

פנימיות היום מכוונות לאפשר לילדים ולמשפחות גמישות והתאמה של הטיפול הפנימייתי לצרכים המשתנים של המשפחות: ייתכן שבמשפחה מסוימת ההורים מצליחים לארגן את הילד בבוקר ולשלחו לבית-הספר, והוא לא יגיע לפנימיית היום לפני היציאה לבית-הספר. במקרים אחרים, ייתכן שהמדריך יגיע לבית המשפחה בבוקר על מנת להדריך את ההורה והילדים בהתארגנות הבוקר. יש ילדים שייקחו עמם הביתה את ילקוט בית-הספר ויבואו עמו למחרת לפנימיית היום, יש ילדים שבלילה ישאירו את הילקוט בפנימיית היום.

ג. העקרונות המנחים את הפנימיות

שימור תפקידי ההורות בידי ההורים - הפנימיות אמורות ליצור שותפות עם הורי הילד סביב הטיפול בילד, הדאגה לצרכיו ותכנון הטיפול בו. ההורה אמור לקחת חלק, במידת האפשר, בטיפול היומיומי בילד, להיות שותף לקשר עם מסגרות החינוך, הבריאות ושאר התחומים הנדרשים.

השאיפה **בפנימיות היום** היא שמרב תפקידי ההורות יישארו בידי ההורים: פנימיית היום אמורה לסייע להורה למלא את תפקידו, אך לא להחליפו בכך. הילדים לנים בביתם במהלך כל השבוע. הם מגיעים לפנימייה בבוקר, ולאחר הלימודים. בערב, לאחר פעילויות לימודיות, חווייתיות וטיפוליות, הילדים חוזרים לביתם.

פנימיות הקהילתיות הילדים יוכלו ללון בבתיהם גם מעבר לחופשות הקבועות, כפי שיותווה לכל משפחה על פי תכנית ההתערבות. קרבה גיאוגרפית בין מיקום הפנימייה לבין מקום מגורי ההורים ושימור תפקידי ההורות בידי ההורים אמורים לאפשר גמישות ביחס לזמן שהות הילד בפנימייה.

מעורבות ההורים בחיי הפנימייה - על פי המודל, ההורים יוכלו לבקר בפנימייה באופן חופשי. הפעילויות בפנימייה יתוכננו כך שהן יאפשרו את שילוב ההורים בפעילות היומיומית, ההורים ישתתפו בחיי היום יום בפנימייה לפי יכולתם וכישוריהם. בנוסף, ההורים והילדים ישתתפו בפעילויות חווייתיות, בסדנאות ובפעילויות משותפות.

פעילויות טיפוליות - ההורים ישתתפו בתכניות טיפול בקהילה ובפנימייה וייקחו חלק בתכנית הטיפול בילד שבמסגרת הפנימייה.

שימור הקשר בין הילד לבין בני משפחתו: הפנימיות מכוונות לאפשר מתן מענה לצורכי הילד תוך שמירה מרבית של קשר עם בני משפחתו. בכך, הפנימיות אמורות לענות על מגבלותיו של הטיפול החוץ-ביתי הפנימייתי המקובל, לעודד את שמירת הקשר בין ההורים לילדים ואת מקומו של הילד בבית הוריו, ולאפשר לילד ליהנות מהחלקים הבריאים של משפחתו. במקרים בהם היכולות ההוריות מוגבלות, השאיפה היא לטפח את ההורות החלקית תוך המשך שהות הילד בסידור חוץ-ביתי.

שמירה על רציפות הטיפול בילד ובמשפחה באמצעות לקיחת אחריות כוללת של הקהילה - פנימיית היום והפנימייה הקהילתית מכוונות להוות חלק אינטגרלי ממערך השירותים בעיר ומהמחלקה לשירותים חברתיים. בתפיסה המקצועית שבאה לידי ביטוי בפנימיות, צורכי הילד ומשפחתו נתפסים כמכלול אחד הדורש התערבות משולבת ובו-זמנית, במספר תחומים ובמספר שירותים קהילתיים.

ראיית הילד והמשפחה מערכת אחת לצורך התייחסות והתערבות מערכתית מקיפה, ותפיסת הפנימייה כחלק בלתי נפרד מהמחלקה לשירותים חברתיים, אמורות לאפשר תכנון וביצוע של התערבות מערכתית אינטנסיבית בילד ובמשפחתו.

שימור הקשר בין הילד לבין הקהילה ואורח החיים אליו הוא הורגל: הפנימיות הקהילתית מיועדות לילדים תושבי העיר. עם כניסתם לפנימייה הילדים ממשיכים לקחת חלק בשירותים העירוניים אותם הם הכירו מהעבר (בית-ספר, מתנ"ס וכו'), ונשארים בקשר עם אותה קבוצת חברים.

1.3 הפעלת המודלים

ועדת היגוי - לשני הפרויקטים יש ועדת היגוי ארצית, בה שותפים נציגי "אשלים", מפקחי פנימייה וקהילה מהשירות לילד ולנוער במשרד ההרווחה, המועצה לילד החוסה ונציגי המחקר (מרכז אנגלברג לילדים ולנוער במאיר-גיוינט-מכון ברוקדייל, המבצע את מחקר ההערכה). בוועדת ההיגוי עולים נושאים כללים כמו אפיוני הילדים והמשפחות שמתאימים לפרויקט, בחירת פנימיות נוספות לפרויקט, קשיים והצלחות כלליים בניהול הפרויקט.

בנוסף, בפנימיות עצמן מתכנסות בקביעות ועדות היגוי, להן שותפים: מפעילי הפרויקט, מנהל הפנימייה, הצוות החינוכי-טיפולי של הפנימייה, מפקחי השירות לילד ולנוער במשרד העבודה והרווחה, נציגי המחלקה לשירותים חברתיים בעיר בה שוכנת הפנימייה, נציגי משרד החינוך ובית-הספר (בחלק מהפנימיות) ונציגי המחקר. לעתים מוזמנים לוועדה גם משתתפים נוספים, דוגמת הורים לילדים בפנימייה.

א. תשומות לתגבור פנימיות המודל

משרד הרווחה מתקצב את הפנימיות על פי התעריפים המקובלים לפנימיות שיקומיות. תשומות נוספות לפרויקט, שמומנו על-ידי "אשלים" בשלוש השנים הראשונות להפעלת הפרויקט כוללות:

- ♦ רכז תכנית ארצי שמלווה את הפנימיות הקהילתיות, מנחה ומדריך את צוות הפנימייה, משתתף בוועדות ההיגוי בפנימיות הקהילתיות ושותף לנעשה בהן.
- ♦ תגבור עובד סוציאלי (שלוש-שמיניות משרת עו"ס לכל 12 ילדים בפנימייה שיקומית).
- ♦ שיפור תשתיות והצטיידות של הפנימיות.

בחלק מהפנימיות הוחלט שהעובד הסוציאלי שממומן על-ידי הפרויקט ירכז את עבודתו במחלקה לשירותים חברתיים בהפניה ובטיפול במשפחות שמופנות לפנימיות. בחלק מהפנימיות העובד הסוציאלי שממומן על-ידי "אשלים" מרכז את פעילותו בפנימייה.

ב. פריסה ארצית

הפנימייה הקהילתית מופעלת בשנת תשס"ה בעשרה מוקדים: "תלפיות" בחדרה, "טלי"ה" בטבריה, "כפר הילדים" בעפולה עילית, "בית הילדים אמונה" בעפולה, "אורשלוס" בחולון, "מעלות-בית ריבקוף" בירושלים, "בית סקנדינביה" בלוד, "נווה יהודה" בנס ציונה, "נווה גלים" באשדוד ו"נווה הרא"ה" באשקלון.

מודל "פנימיית היום" מופעל בשבע פנימיות: "אהבה" בקריית ביאליק, "טירת הילד" בנתניה, "נווה חנה" בקריית גת, "תלפיות" בחדרה, "נווה מיכאל" בפרדס חנה, "גננות וטכנאות נוף" בפתח תקווה, ובכפר יסיף.

דוח זה מסכם שלוש שנות הערכה, ומציג נתונים על השינויים במצב הילדים ששהו בפנימיות שלוש שנים ובמצב הוריהם, תוך התייחסות הן להבדלים בין פנימיות המודל לבין פנימיות ההשוואה, והן להבדלים בין פנימיות היום לבין הפנימיות הקהילתיות. נבחן גם מצבם של ילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים, תוך התייחסות לנסיבות העזיבה, לתהליך העזיבה ולקליטתם בקהילה. בנוסף, מובא ניתוח של דרכי העבודה של הפנימיות עם ההורים והילדים ועם המחלקות לשירותים חברתיים, כפי שאלה מתבטאות בשנה השלישית, ותוך התייחסות לממצאים מרכזיים וסוגיות שעלו בשנים הראשונות של המחקר ופורטו בהרחבה בדוחות ביניים שהוגשו לוועדת ההיגוי.

2. מחקר ההערכה

2.1 מטרת המחקר ותחומי המחקר

מחקר ההערכה יועד לספק למפתחי המודל ולמפעיליו מידע שיהווה בסיס להמשך פיתוחו, שיפורו והפצתו:

1. הבנת ההצלחות והקשיים ביישום המודל.
2. בחינת מועילות ההתערבות לילדים ולהוריהם.

א. הערכת תהליך יישום התכנית והפעלתה

בהערכת תהליך יישום התכנית הושם דגש על המידה שבה מיושמים ובאים לידי ביטוי המאפיינים הייחודיים של המודלים שהוצגו בתחילת מסמך זה: שימור הקשר בין הילדים להורים, שימור הקשר בין הילדים לבין הקהילות בהן הם חיים, ובנייה והפעלה של תכניות טיפוליות לילדים ולהוריהם במטרה לקדם את החזרתם הביתה.

באופן מפורט יותר, הערכת תהליכי היישום וההפעלה של התכנית בפנימיות התמקדה בהיבטים הבאים:

1. הנחת התשתיות ליישום התכנית בפנימיות השונות: בניית צוותי חשיבה, בניית תכנית להכשרת כוח אדם, פיתוח תכנית הסבה מפורטת לכל אחת מהמסגרות בהתאם לצורכי היישוב וליכולתו, הפיתוח הפיזי ההולם של הפנימייה.
2. תהליך מיון ובחירת הילדים לפנימיות: האם נקלטו ילדים מהקהילה בכל אחת מהפנימיות המשתתפות בתכנית ובהתאם לתכנית שנקבעה. כיצד התבצע תהליך המיון, הבחירה והקליטה של הילדים בפנימייה.
3. מאפייני הילדים שנקלטו בפנימייה ומשפחותיהם.
4. יחסי פנימייה-קהילה: יחסי הפנימייה והקהילה נבחנו בשתי רמות: ברמה המערכתית וברמה הפרטנית המתייחסת לכל ילד ומשפחה. ברמה המערכתית, נבדקו היבטים של חלוקת אחריות

ותפקידים בין שירותים, מנגנוני שיתוף פעולה, דרכים לפתרון בעיות המתעוררות וכד'. ברמה הפרטנית נבחנו ההכנה והיישום של תכניות הטיפול לכל אחת מהמשפחות המשתתפות בתכנית, והאופן בו באה לידי ביטוי חלוקת האחריות והשיתוף בין הפנימייה לבין גורמי הקהילה השונים בתכניות אלה.

5. יצירת שותפות והתערבות עם ההורים: נבחנה המידה בה הפנימיות והשירותים הקהילתיים מיישמים דרכים שונות להתערבות עם ההורים וליצירת שותפות עמם, הן באמצעות הפעלת שיטות טיפול שונות והן באמצעות שיתוף ההורים בפעילויות של הפנימייה, בתהליכי קבלת החלטות ובמעורבות בחיי הילדים.

6. הגישות והעמדות של אנשי המקצוע בקהילה ובפנימייה, ואנשי הצוות המטפלים בילדים, כלפי מקום הטיפול הפנימייתי במערך השירותים, תפקיד ההורים בחייהם של ילדים הנמצאים בפנימיות, צרכי הילדים וההורים, ותפקיד צוות הפנימייה כחלק ממערך התמיכה בילדים ובמשפחות אלה.

ב. הערכת תוצאות הפעלת התכנית ביחס לילדים ולהורים

הערכת התוצאות התמקדה בהיבטים הבאים:

1. שינויים במצב הילדים מבחינה לימודית/קוגניטיבית, רגשית וחברתית.
2. האם חל שינוי בקשר בין ההורים והילדים.
3. שינויים בטיפול שניתן לילדים על-ידי הוריהם ובמידת מעורבותם בטיפול בילד במשך שהותם בפנימייה.
4. האם ההורים רואים עצמם שותפים בטיפול בילדים ובקבלת ההחלטות לגביהם.
5. האם חל שינוי בתפיסת ההורים את עצמם כהורים ובתפיסתם את ילדיהם.
6. עמדות ההורים והילדים כלפי הפנימייה ומידת שביעות רצונם ממנה.
7. מוכנות ההורים לקבל את ילדיהם בחזרה הביתה.

2.2 מערך המחקר

מערך המחקר כלל שני מרכיבים:

1. מעקב אחר דרכי ההתערבות ותוצאות ההתערבות בקרב ילדים ב-6 פנימיות יום ו-6 פנימיות קהילתיות, בהשוואה למדגם ילדים ב-19 פנימיות שיקומיות רגילות.
2. בדיקת עומק של תהליך הקמת המודלים והפעלתם בשתיים מתוך פנימיות היום ושתיים מתוך הפנימיות הקהילתיות.

א. הערכת דרכי העבודה ותוצאות ההתערבות בקרב הילדים והוריהם

הערכת דרכי ההתערבות ותוצאות ההתערבות בפנימיות ביחס להורים ולילדים נבחנה באמצעות איסוף מידע כמותי על הילדים, ההורים והטיפול שניתן להם. איסוף הנתונים התבצע במהלך שלוש שנים. במסגרת המחקר נאסף מידע מעובדי הפנימייה, המורים של הילדים והוריהם בכל פנימיות

היום והפנימיות הקהילתיות (להלן – פנימיות המודל) שפעלו בתקופת תחילת המחקר, ולגבי מדגם של ילדים שהושמו בפנימיות שיקומיות, שאינן פנימיות יום או פנימיות קהילתיות (להלן פנימיות השוואה).

אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר בפנימיות המודל כללה שתי קבוצות של ילדים:

1. ילדים שנכנסו בשנת תשס"א לפנימיות המודל שפעלו באותה שנה.
2. ילדים שנכנסו בשנת תשס"ב לפנימיות אלו, בתוספת ילדים שנכנסו לפנימיות חדשות שהחלו לפעול בשנת תשס"ב.

קבוצת המחקר בפנימיות המודל **בשנת תשס"א** כללה את כל הילדים שנכנסו בספטמבר 2000 לפנימיות הקהילתיות (בית סקנדינביה, נווה יהודה, מעלות-ריבקוף) ולפנימיות היום (אהבה, נווה חנה) שפעלו על פי המודל בתחילת השנה. כמו-כן, נוספו לקבוצת המחקר ילדים נוספים:

- ♦ ילדים שנקלטו בפנימיית היום "טירת הילד" עם פתיחתה באפריל 2000.
- ♦ ילדים שנקלטו בפנימיות הקהילתיות "אורשלוס" בחולון ו"נווה גלים" באשדוד בספטמבר 1999. מכיוון שבשנה הראשונה לקליטת הילדים בפנימייה, הפנימיות לא פעלו במתכונת של פנימיות קהילתיות, התייחסו אל הילדים כאילו נכנסו לפנימיות קהילתיות בשנת 2000.
- ♦ ילדים שנקלטו בספטמבר 2000 לפנימיית היום "עלומים". צוות פנימיית היום "עלומים" הביע רצון להשתתף במחקר, מתוך כך שבפועל הפנימייה פועלת על פי המודל שהותווה על-ידי אשלים, והצוות הבכיר של הפנימייה שותף לבניית מודל פנימיית היום.

בסך-הכל, קבוצת המחקר בפנימיות המודל כללה בשנת תשס"א 105 ילדים: 57 ילדים מ-4 פנימיות יום ו-48 ילדים מ-5 פנימיות קהילתיות.

בשל כמות הילדים הקטנה יחסית שנכנסו לפנימיות המודל בשנת תשס"א, **בשנת תשס"ב** נוסף למחקר מעקב אחר ילדים משתי קבוצות נוספות: ילדים שנכנסו בתשס"ב לפנימיות שכבר נכללו במחקר, וכן ילדים שנכנסו לפנימיות חדשות, שהחלו לפעול בתשס"ב: יחידת יום ויחידה קהילתית בפנימיית "תלפיות" בחדרה, ופנימיית היום "נווה מיכאלי". בסך-הכל נכללו במחקר בשנת תשס"ב 64 ילדים חדשים מ-6 פנימיות יום, ו-49 ילדים חדשים מ-6 פנימיות קהילתיות.

בחירת קבוצת השוואה

מדגם הילדים שהיוו את קבוצת השוואה נבחר מתוך הילדים בכלל הפנימיות המיועדות לילדים בסיכון, וזאת על פי מספר קריטריונים:

1. פנימיות שמיועדות לילדים עם צרכים שיקומיים, וזאת מכיוון שפרט לפנימיית היום "אהבה", כל הפנימיות בפרויקט מוגדרות כפנימיות שיקומיות. לא ניתן היה ליצור קבוצת השוואה למספר הילדים המועט שיש בפנימייה טיפולית אחת.

2. המדגם לא כולל פנימיות של המגזר הערבי ושל המגזר העצמאי, מכיוון שבשלב זה לא הייתה קיימת פנימיית מודל המיועדת לאוכלוסיות אלה.

3. שתי פנימיות המופעלות על-ידי המפעל להכשרת ילדי ישראל משתתפות בפרויקט הפנימייה הקהילתית ופנימיית היום. לכן, מתוך 5 הפנימיות של המפעל להכשרת ילדי ישראל שהתאימו למחקר, נכנסו למדגם שתי פנימיות (כפנימיות השוואה).

4. לא נכללו במדגם פנימיות קטנות המונות פחות מ-20 ילדים, וזאת עקב בעיות לוגיסטיות ומתודולוגיות שבהתייחסות למילוי נתונים בפנימיות בהם מתקבל מספר מועט של ילדים מדי שנה.

בסוף התהליך, קבוצת ההשוואה כללה ילדים מ-19 פנימיות. פנינו לפנימיות אלה וביקשנו מהם את רשימת הילדים שהתקבלו לפנימייה בחודשים ספטמבר-אוקטובר 2000. מתוך רשימת הילדים שהתקבלו לפנימייה נופו שתי קבוצות של ילדים:

1. ילדים בוגרים (ששנת לידתם קודמת ל-1988), משום שמודל פנימיית היום והפנימייה הקהילתית מיועד לילדים גילאי 5-12.

2. ילדים שגרים בעיר בה נמצאת פנימיית יום או פנימייה קהילתית אך הושמו בפנימייה רחוק מביתם (לדוגמה, ילד מאשדוד שהתקבל לפנימייה מחוץ לאשדוד), מתוך הנחה שהיו סיבות שמנעו את השמתם בפנימייה קרוב לביתם.

בסופו של התהליך נותרה בידינו רשימה של 271 ילדים בקבוצת הביקורת, מתוכם נבחרו באקראי 200 ילדים. בשל ההיקף הגדול של קבוצת ההשוואה לא היה צורך בהוספת ילדים בשנת תשס"ב.

ב. הערכת תהליך ההקמה וההפעלה של הפנימיות

בשנת ההערכה הראשונה נבחרו שתי פנימיות יום ושתי פנימיות קהילתיות להערכת תהליך הקמת הפנימיות והפעלתן (פנימיית היום "אהבה" בקריית ביאליק, פנימיית היום "טירת הילד" בנתניה, הפנימייה הקהילתית "נווה גלים" באשדוד והפנימייה הקהילתית "מעלות-בית ריבקוף" בירושלים). חלק זה של המחקר בוצע בעיקר באמצעות כלים איכותניים, שכללו ראיונות עם אנשי צוות מהפנימייה ומהקהילה בתקופה של לפני תחילת שנת הפעילות הראשונה בפנימייה (חודשים יוני-אוגוסט 2000) ועם סיום השנה (מאי-יולי 2001) - בסך-הכל התבצעו 22 ראיונות; השתתפות בוועדות ההיגוי; צפייה בפעילויות היומיומיות בפנימייה; וניתוח חומר כתוב של הפנימיות, דוגמת תיאורי פרויקטים וסיכומי טיפול. שאלות המחקר התמקדו בהערכת העובדים האם פנימיית היום קלטה אוכלוסייה מתאימה; האם נבנו לילדים ולמשפחות תכנית טיפולית; מהן דרכי העבודה שנבנו בין פנימיית היום לבין ההורים; מהי תשתית העבודה בין הפנימייה לבין סביבתה; קשרי העבודה שנוצרו בין הפנימייה לבין לשכת הרווחה, בין הפנימייה לבין בתי-הספר ולשאר הגורמים בקהילה; ובנוסף, נושאים נוספים שהועלו מתוך הראיונות והתצפיות.

במהלך המחקר נכתבו והוצגו בפני ועדת ההיגוי הארצית מספר דוחות ביניים (דולב וזילכה, 2001, א, 2001ב, 2002; בן רבי וחסין, 2003).

בתשס"ב ובתשס"ג צוות המחקר המשיך להשתתף באופן חלקי בוועדות ההיגוי של ארבע הפנימיות, לשם מעקב אחר התפתחות תהליכי העבודה בפנימיות והסוגיות המרכזיות בעבודתן. המידע שעלה במפגשים אלה סייע במיקוד נושאי המחקר ובהבנת הממצאים.

כלי המחקר

לצורך הערכת דרכי העבודה ותוצאות ההתערבות הועברו שאלונים לגבי כלל הילדים בפנימיות המודל וההשוואה בסמוך לסוף שנת הלימודים (חודשים אפריל-מאי) בכל אחת משנות המחקר. השאלונים הופנו למגוון גורמים שמכירים את הילד ועסקו במגוון תחומים:

שאלון למילוי עצמי **לעובד הסוציאלי** שכלל מספר תחומים: פרטים כלליים על הילד ומשפחתו, שאלות שנוגעות להפניית הילד לפנימייה, תיאור הקשר בין ההורה לילד בפנימייה ובבית ההורים, תכניות הטיפול לילד ולמשפחתו.

שאלון למילוי עצמי **למדריך** שכלל את תיאור התנהגות הילד בפנימייה, תיאור הקשר של ההורים עם הצוות של הפנימייה ושאלון להתנהגות הילד ע"ש אכנבך.

שאלון **למורה** המתייחס להישגים הלימודיים של הילד בבית-הספר ולהתנהגותו בבית-הספר. שאלון זה יועד למילוי עצמי על-ידי המורה, אך מכיוון שחלק ניכר מהמורים לא הספיקו למלא אותו במהלך שנת הלימודים, חלקם מילאו את השאלון בריאיון טלפוני שנערך עמם. בשנת תשס"ב עלו קשיים רבים באיתור המורים ובקבלת הסכמתם למלא את השאלונים, ולכן משימת המילוי הועברה לרכזים החינוכיים בפנימיות.

עם **ההורים** נערכו ראיונות בטלפון שהתייחסו למספר נושאים. בשנה הראשונה ההורים נשאלו על הפניית הילד לפנימייה ותהליך הקבלה לפנימייה. בכל שלוש השנים נשאלו ההורים על הטיפול הניתן לילד בפנימייה, התנהגות הילד בעת החופשות בבית, הקשר של ההורה עם לשכת הרווחה ועם הפנימייה.

ראיונות לגבי **ילדים** שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים לשהותם, בעקבות נשירת ילדים מן הפנימיות. בשנת תשס"ב ותשס"ג בוצעו ראיונות טלפוניים עם עובדים סוציאליים בפנימייה ועם הורי הילדים, בנושא נסיבות העזיבה ותהליך העזיבה. לגבי אותם ילדים שעזבו הביתה, רואיינו גם עובדים סוציאליים בקהילה לגבי הקליטה בקהילה, מצב הילד ומצב ההורים; וההורים נשאלו לגבי מצבם ומצב הילד כיום.

בלוחות 1-3 להלן מפורטים מספרי השאלונים שמולאו במהלך שלוש שנות ההערכה. ניתן לראות שמספרי השאלונים קטנים מדי שנה, דבר הנובע בעיקר מעזיבת ילדים את הפנימיות, אך גם מירידה מסוימת בשיעורי היענות לאורך שנות המחקר (בעיקר בפנימיות ההשוואה).

לוח 1: סיכום השאלונים על הילדים שנאספו בשנת תשס"א (שנה 1), לפי ממלא השאלון

פנימיות קהילתיות	פנימיות יום	סך-הכל	
200	48	57	305
187	40	57	283
179	38	56	273
174	37	52	263
128	32	49	209

לוח 2: סיכום השאלונים על הילדים שנאספו בשנת תשס"ב (שנה 2), לפי ממלא השאלון

פנימיות קהילתיות	פנימיות יום	סך-הכל	
181	38	41	260
168	38	40	246
168	36	42	246
169	34	43	246
97	18	37	152
	49	64	113
--	49	64	113
--	48	63	111
--	38	66	104
--	40	62	102
19	10	16	45

לוח 3: סיכום השאלונים על הילדים שנאספו בשנת תשס"ג (שנה 3), לפי ממלא השאלון

פנימיות קהילתיות	פנימיות יום	סך-הכל	
162	33	33	228
138	33	34	205
142	33	32	207
139	34	35	208
93	17	37	147
-	38	46	84
-	38	45	83
-	36	42	78
-	36	43	79
-	28	39	67
38	26	42	106
16	12	20	48

סוגיות מתודולוגיות במערך המחקר

- ♦ היקף המידע על הילדים בפנימיות השונות הושפע, כאמור, משיעורי ההיענות למילוי השאלונים וגם ממספר הילדים שנמצאו בפנימיות במשך שנות המחקר. מספר הילדים שנכנסו לפנימיות המודל היה קטן מלכתחילה. במשך השנים עזבו חלק מהילדים וכפי שניתן לראות בלוחות 1-3, במשך השנים הייתה ירידה במספר הילדים לגביהם נאסף מידע מהמקורות השונים. עובדה זו גורמת למספר קשיים:

- מספר מועט של ילדים שהו בפנימיות במשך כל שלוש השנים, דבר המקשה על ביצוע ניתוחים סטטיסטיים מורכבים, ומחייב זהירות בפירוש הממצאים. עם זאת, בשל העובדה שבפנימיות המודל מדובר בכל אוכלוסיית הילדים ששהתה בפנימיות במהלך שנים אלה, ולא במדגם, השינויים הנראים בנתונים הם אכן השינויים הקיימים. עדיין, ניתן ליחס משקל רב יותר להבדלים ולשינויים גדולים מאשר להבדלים קטנים.
- בנוסף, מדידת השינויים במצב הילדים והורים נעשתה רק לגבי אותם ילדים שנשארו בפנימיות במשך שלוש שנים. עובדה זו עשויה להציג מצב טוב יותר מהמצב האמיתי: ייתכן שאותם ילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים התקדמו פחות, או אף נסוגו, במהלך שהותם בפנימייה; ואם מצבם היה נבדק שלוש שנים לאחר כניסתם לפנימייה, ייתכן שהנתונים לגבי השינוי במצבם של כלל הילדים היו, בממוצע, טובים פחות.
- שיעורי ההיענות של הצוות והורים לא היו אחידים. לכן, פנימיות בהן שיעורי ההיענות היו גבוהים יותר, או שיעורי נשירה נמוכים יותר, מיוצגות יותר.
- לגבי חלק מהילדים נאסף מידע רק מחלק מהמקורות (למשל, התקבל מידע רק מהעובד הסוציאלי, אך לא מהורה). לכן מספר הילדים לגביהם יש מידע בנושאים שונים אינו זהה.
- ♦ נקודת הדיווח הראשונה לגבי מצב הילדים והורים הייתה לקראת סוף השנה הראשונה לשהות הילדים בפנימיות; זאת, משום שנדרש זמן לאנשי הצוות בפנימיות להכיר את הילדים ולדווח על מצבם ועל מצב ההורים. לכן, ניתוח השינוי במצב ההורים והילדים אינו מתייחס לפער בין המצב לפני הכניסה לפנימייה לבין המצב בתום שלוש שנים של שהות בפנימייה, אלא למצב בתום השנה הראשונה ביחס למצב בתום השנה השלישית.
- ♦ חלק ניכר מהמידע לגבי מצב הילדים והורים נאסף באמצעות דיווחים של אנשי הצוות בפנימיות. ישנם הבדלים בין נסיבות החשיפה והיקף החשיפה של הצוות להורים ולילדים, בסוגי הפנימיות השונות, ודבר זה עשוי להשפיע על הדיווחים: בפנימיות היום רואים את הילדים רק בשעות היום, ולכן נחשפים פחות לחלק מההתנהגויות שלהם; בפנימיות ההשוואה ההורים מבקרים פחות מאשר בפנימיות המודל, ולכן לצוות יש פחות הזדמנויות לצפות בתפקוד ההורים ובקשר עם הילדים. בנוסף, בחלק מהמקרים מקורות הדיווח השתנו בתקופת המחקר: את השאלונים על המצב הרגשי של הילדים מילאו בחלק מהמקרים מדריכים ובחלק מהמקרים בנות שירות לאומי; את השאלונים על המצב הלימודי מילאו בשנתיים הראשונות מורים ובשנה השלישית רכזים חינוכיים בפנימייה.
- ♦ ראיונות ההורים: לצורך שמירה על סודיות פרטי הילד והמשפחה, לא נמסרו לנו שמו של הילד או שם ההורים. פנינו לפנימיות וביקשנו שצוות הפנימייה יפנה להורים ויבקש מהם שצוות המחקר יראיין אותם בריאיון טלפוני. בשלב הזה הייתה בקשה של מספר פנימיות שלא לפנות לראיין מספר הורים (בסך-הכל הוריהם של 30 ילדים בכל סוגי הפנימיות): היו הורים לא בריאים, הורים שצוות הפנימייה חשש שהפנייה אליהם תזיק לקשר עם הפנימייה וכו'.
- מספר הורים הביעו נכונות להתראיין, אך היה קושי לראייןם טלפונית או שהיה צורך בתרגום לשפות בהן לא יכולנו לראייןם טלפונית, דוגמת רוסית ואמהרית. בשנה הראשונה למחקר ראינו הורים אלה בריאיון פנים-מול-פנים, שהתקיים בלוויית מתורגמן, בבית ההורים או בפנימייה. בשנתיים הבאות התבצעו הראיונות בטלפון, על-ידי מראיינים דוברי אמהרית ורוסית. מספר קטן של הורים הביעו התנגדות להתראיין ולגבי אחרים היה קושי באיתור מסיבות טכניות (טלפון לא

זמין או מנותק, מעבר כתובות וכד'). בשל סיבות אלה, מספר ראיונות ההורים נמוך ממספר ההורים שילדיהם שוהים בפנימיות.

העובדה שלא כל ההורים רואיינו יכולה ליצור חשש להטיה מסוימת, כי ייתכן שחלק מההורים שהפנימיות ביקשו שלא לראינם, או שסירבו להתראיין, או שהיה קושי באיתורם, נמצאים במצב קשה יותר משאר ההורים.

יש לציין, שבכל אחד מסוגי הפנימיות יש משפחות שיש להן מספר ילדים בפנימייה. במקרים אלה, נאסף מידע לגבי כל ילד בנפרד, אך ההורים רואיינו לגבי הקשרים עם הפנימייה פעם אחת בלבד. מכיוון שכך, הנתונים שמתייחסים להורים או למשפחות, קטנים ממספר הילדים הנדגמים. דבר זה עשוי גם ליצור הטיה בנתונים, בכיוון של יצירת הומוגניות יחסית בין התשובות. עם זאת, מכיוון שאחוז המשפחות שלהן יש יותר מילד אחד באותה פנימייה דומה בין הפנימיות הקהילתיות, פנימיות היום ופנימיות הביקורת (76%-84%), הטיה דומה תיתכן בכל הפנימיות.

3. מאפייני הילדים וההורים בפנימיות

פנימיות היום והפנימיות הקהילתיות נפתחו בקרבה גיאוגרפית לפנימיות שיקומיות, או על בסיסן, והן מכוונות לקלוט ילדים בעלי פוטנציאל תפקודי תקין, הסובלים מהזנחה או דחייה בביתם וכן מפערים לימודיים וליקויים רגשיים, ברמה הניתנת לשיקום. כמו-כן, על המשפחה להיות בת שיקום, בעלת נכונות לשיתוף פעולה עם הפנימייה וסיכוי להחזרת הילד לביתו.

לפני שהוחל בהפעלת המודלים, היה חשש כי הפנימיות החדשות יקלטו ילדים בעלי מאפיינים "קלים" במיוחד או "קשים" במיוחד. מצד אחד, עלה חשש כי הפנימיות יקלטו ילדים בעלי מאפיינים משפחתיים ותפקודיים קשים, שהם ומשפחותיהם לא יוכלו להפיק תועלת מיתרונות המודלים; מצד אחר, הועלה החשש שמא זמינות המענה הטיפול של פנימיית היום תוביל למצב שבו הילדים שייקלטו בפנימיית היום יהיו ילדים שבעבר נחשבו ככאלה היכולים להיעזר במסגרות קהילתיות אינטנסיביות פחות, כדוגמת מועדוניות, ולא ילדים בעלי מאפיינים שבעבר נחשבו כמחייבים הוצאה לסידורים חוץ-ביתיים מלאים.

במהלך השנה הראשונה והשנייה להפעלת התכנית עלו בפנימיות הסתייגויות בעניין הפרופיל הקשה של הילדים והמשפחות הנכנסים לתכנית, ותחושה כי לא מתבצע מיון מתאים באופן שיאפשר לקבל לפנימיות את הילדים והמשפחות שעשויים לשתף פעולה עם דרישות התכניות ולהפיק מהן את המרב. בפנימיות הקהילתיות נעשו, לדברי העובדים שרואיינו, פשרות, כשהוכנסו ילדים הזקוקים למענה טיפולי נרחב יותר מהניתן בפנימייה שיקומית, או שהוריהם לא הביעו רצון לשתף פעולה עם עקרונות המודל. בפנימיות היום התגלתה מגמה של הגמשת הקריטריונים לקבלת הילדים בהתאמה לצורכי הקהילה, ולדברי אנשי המקצוע שרואיינו נקלטו בהן גם ילדים שעל פי הערכת העובדים זקוקים לפנימייה מלאה אך לא ניתן בשלב זה להוציאם למסגרת זאת.

בשנה השנייה הייתה תחושה בפנימיות כי נעשו תהליכי למידה בנושא זה. בוועדות ההיגוי השונות נאמר כי "היום אנחנו יודעים טוב יותר מי מתאים ומי לא", וכי תהליך המיון לפנימיות הוא יעיל

יותר, כשעולה מספר המקרים בהם הפנימייה שותפה לדיוני וועדת ההחלטה, ולהחלטה האם להפנות את הילד לפנימייה.

בלוח 4 מוצגים מאפייני ההורים והילדים, כפי שנרשמו על-ידי העובדים הסוציאליים בפנימייה בסוף השנה הראשונה לשהותם בפנימייה (שנת תשס"א או תשס"ב).

לוח 4: מאפייני ההורים בתום שנת השהות הראשונה בפנימייה - כלל נכסי תשס"א ותשס"ב (באחוזים)

פנימיות יום N=120	פנימיות קהילתיות N=80	פנימיות השוואה N=175	
65	83	66	משפחה חד-הורית
36	36	51	בעיה בתפקוד הורים כמבוגרים
18	53	68	אח אחד או יותר מחוץ לבית
26	38	30	התעללות פיזית או מינית (ידיעה או חשד)
6	26	22	התנגדות הורים להשמה

ההבדל הבולט ביותר בין ההורים בפנימיות המודל לבין הורים בפנימיות ההשוואה הוא ששיעור ההורים בפנימיות המודל הסובלים מבעיות בתפקודם כמבוגרים (כגון מחלות נפש ואלכוהוליזם) נמוך יותר, מה שעשוי לאפשר להם עמידה טובה יותר בדרישות פנימיות המודל. בפנימיות היום יש אחוז נמוך במיוחד של ילדים שיש להם אחים נוספים השוהים מחוץ לבית, יחסית לפנימיות המלאות (הקהילתיות ופנימיות ההשוואה), דבר שעשוי להצביע על כך שכבוצה, משפחות אלו סובלות מפחות קשיים. אחוזים ניכרים מהילדים בשלוש הקבוצות באים ממשפחות חד-הוריות, ובין רבע לשליש היו חשופים להתעללות (או שהיה חשד להתעללות) בבית הוריהם. ניתן לראות גם שאחוז ההתנגדות להשמת הילד בפנימייה דומה בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה ונמוך בפנימיות היום, דבר המוסבר בכך ששהות של הילד בפנימיית יום אינה נתפסת כהוצאה מלאה מהבית.

לוח 5: מאפייני הילדים בתום שנת השהות הראשונה בפנימייה - כלל נכסי תשס"א ותשס"ב (באחוזים)

פנימיות יום N=120	פנימיות קהילתיות N=80	פנימיות השוואה N=175	
56	49	61	הישגים לימודיים נמוכים
33	45	26	שלוש בעיות ומעלה במדד אכנבך
18	33	35	הפרעה נפשית מאובחנת או בעיות התנהגות קשות
15	38	22	ליקוי למידה מאובחן

מהתבוננות במאפייני הילדים (לוח 5) עולה כי מצב הילדים בפנימיות היום דומה למצבם של הילדים בפנימיות ההשוואה (למעט העובדה ששיעור הילדים הסובלים מבעיות התנהגות או הפרעות נפשיות נמוך יותר בפנימיות היום). מצב הילדים בפנימיות הקהילתיות קשה יותר הן ממצב ילדי פנימיות היום והן ממצב ילדי פנימיות ההשוואה במדד אכנבך (מצב רגשי) ובנושא ליקויי למידה.

כאמור, אחד החששות היה כי לפנימיות היום יופנו, ללא צורך, ילדים שבעבר היו מופנים למועדוניות. בהשוואה בין מאפייני הילדים בפנימיות יום למאפייני ילדים בגילים דומים הנקלטים במועדוניות (כפי

שעולה מסקר שנערך ב-11 מחלקות לשירותים חברתיים), נמצא כי אחוז הילדים עם בעיות בתפקוד ההורים כמבוגרים דומה בקרב שתי הקבוצות (41% במועדוניות), וכן יש דמיון באחוז הילדים עם בעיות חברתיות/רגשיות קשות (20% במועדוניות). ההבדל הבולט ביותר הוא אחוז הילדים שיש להם אחים בסידור חוץ-ביתי - 8% בקרב ילדי המועדוניות, לעומת 18% בקרב ילדי פנימיות היום, דבר העשוי להצביע על כך שמצבם המשפחתי קשה יותר, או לפחות נתפס כך בעיני מערכת הרווחה. בהשוואה בין הילדים שנכנסו בתשס"א לבין הילדים שנכנסו בתשס"ב לא נמצאו הבדלים משמעותיים במאפייני ההורים והילדים, למעט שיעור גבוה יותר של ילדים המפגינים בעיות רגשיות בקרב הילדים שנכנסו לפנימיות הקהילתיות בתשס"ב.

4. תהליכי העבודה של הפנימיות עם השירותים בקהילה ועם ההורים

על פי המודל, פנימיות היום והפנימיות הקהילתיות מהוות חלק אינטגרלי ממערך שירותי הרווחה ביישוב. הילד ומשפחתו נתפסים כמכלול אחד הדורש התערבות משולבת ובו-זמנית. לתפיסת הפנימייה כחלק בלתי נפרד ממערך שירותי הרווחה מספר מטרות:

1. לאפשר תכנון וביצוע של התערבות מערכתית אינטנסיבית בילד ובמשפחתו.
2. לבטל את ההפרדה בין הטיפול בילד (בפנימייה) לבין הטיפול במשפחה (בקהילה).
3. לאפשר מעקב משולב של הפנימייה ושירותי הרווחה בקהילה אחר מצב הילד ומשפחתו.
4. שימוש במשאבי הפנימייה והקהילה לצורך טיפול בילד ובהוריו.

הציפייה היא כי הפעילות המשותפת תסייע בשמירה על רציפות הטיפול בילד ובמשפחה, ותביא לעבודה משותפת של הפנימייה ושירותי הרווחה בקהילה סביב תכנון הטיפול, מתן הטיפול במשותף, ותכנון חזרת הילד לביתו.

פרק זה בוחן את שיתוף הפעולה בין הפנימיות לבין השירותים בקהילה (בעיקר המחלקות לשירותים חברתיים ובתי-הספר), ואת העבודה עם ההורים, כפי שהם מתבטאים בתכנון וביישום תכניות טיפול לילד ולמשפחתו, ובממדים שונים של התערבות עם ההורים. נושא תכנון החזרה הביתה יידון בפרק 7.

4.1 הקשרים בין הפנימייה לבין השירותים בקהילה

סוגיית הקשר בין הפנימיות לבין גורמים בקהילה נבחנה לאורך שלוש שנות המחקר. כבר בשנה הראשונה דיווחו אנשי המקצוע בפנימיות המודל על יחסי שיתוף פעולה טובים עם המחלקות לשירותים חברתיים, המתבטאים בשותפות בתהליך הפניית ילדים לפנימייה ובקשר רציף בהרבה מהקשר הנהוג בין פנימייה רגילה לבין המחלקות לשירותים חברתיים. בהמשך דווח גם על מקרים בהם עובדים מהפנימיות ומהמחלקות מפעילים יחד התערבויות, כגון קבוצות טיפוליות. קשר חזק במיוחד נמצא בפנימיות העובדות מול מחלקה ביישוב אחד לעומת פנימיות העובדות במודל אזורי, ובמחלקות בהן יש עובדת המרכזת את נושא פנימיית המודל. עם זאת, ולמרות המודעות לעומס

העבודה הרב המוטל על עובדי המחלקות, הובעו ציפיות בקרב עובדי הפנימיות שהמחלקות ישקיעו יותר משאבים טיפוליים במשפחותיהם של הילדים.

אחת הציפיות היא שהעובדה שהילדים בפנימייה באים מהישוב בו היא ממוקמת תוביל להשקעת משאבים עירוניים בילדים ובפנימייה. באחת מהפנימיות בהן נערך מחקר עומק דווח שאכן יש התגייסות עירונית לטובת הילדים, המתבטאת בסיוע בשיבוץ של ילדי הפנימייה בפעילויות שונות, כגון השגת מינויים למכון כושר, שיבוץ הילדים בקונסרבטוריום העירוני ועוד.

בפנימיות בהן נערך מחקר עומק דווח על מעורבות גבוהה של צוותי הפנימיות וצוותי בית-הספר בנושא הטיפול בילד, ועל ביצוע תכניות התערבות שמשלבות בין בית-הספר לבין הפנימייה בעת הצורך. בחלק מהפנימיות הילדים מפוזרים בין בתי-ספר שונים. הדבר מחייב יצירת תיאום וקשר עם מסגרות רבות, ובחלק מהפנימיות מונו רכזים חינוכיים המופקדים על נושא זה. קושי נוסף עלה בנושא ההסעות ופיזור הילדים בין מסגרות רבות, בניגוד למצב בו כל הילדים לומדים בבית-ספר המסונף לפנימייה.

באופן כללי, צוין כי המעורבות הרבה של כל הגורמים בפרויקט - ההורים, הפנימייה והמחלקה לשירותים חברתיים - מובילה לחשיפה ולשקיפות של פעילות הצדדים. להערכת הצוותים, עבודה בסיטואציה כזאת דורשת התייחסות מתמדת לרגישויות, ושמירה על איזון בין המערכות הפועלות יחדיו.

דרך נוספת ללמוד על דרכי העבודה של הפנימיות היא באמצעות המעקב אחר הילדים בפנימיות. מעקב זה נערך בכל אחת משנות המחקר, אך מכיוון שבנושא זה לא חלו שינויים משמעותיים לאורך השנים, מוצגים בדוח נתונים לגבי מצב הילדים הנמצאים בפנימיות בשנה השלישית של המחקר.

4.2 תכנון משותף וכוללניות הטיפול בהורים ובילדים

אחד התחומים בהם ניתן לצפות לקשר בין הפנימייה לבין המחלקה לשירותים חברתיים הוא תכנון דרכי הטיפול בילד ובמשפחתו. מצופה כי יותר תכניות טיפול ייקבעו במשותף על-ידי הפנימייה והמחלקה, וכי תכנית הטיפול תתייחס הן לילד והן להורים. זאת, בניגוד להפרדה שהייתה נהוגה, לפיה הפנימייה מטפלת רק בילדים, והמחלקה לשירותים חברתיים מטפלת רק בהורים.

לוח 6 מציג את דיווחי העובדים הסוציאליים במחלקות לגבי תכנון הטיפול בילדים ובמשפחות והשותפות עם המחלקה לשירותים חברתיים בנושא זה.

לוח 6: היבטים של קשר בין הפנימייה למחלקה לשירותים חברתיים ותכנון טיפול כוללני, על פי דיווחי העובדים הסוציאליים בפנימייה (באחוזים)

פנימיות השוואה N=138	פנימיות קהילתיות N=73	פנימיות יום N=79	
50	82	90	שיתוף המחלקה לשירותים חברתיים בגיבוש התכנית לילד או למשפחתו
65	86	72	דיון משותף לפנימייה ולמחלקה לשירותים חברתיים בשנה האחרונה
61	82	98	קביעת תכנית טיפולית לילד ולמשפחה
29	16	1	קביעת תכנית טיפולית לילד בלבד
--	2	--	קביעת תכנית טיפולית למשפחה בלבד
10	--	1	אין תכנית טיפולית

ניכר כי פנימיות המודל עובדות עם המחלקות לשירותים חברתיים בצורה צמודה יותר, לעומת פנימיות ההשוואה: נמצאו אחוזים גבוהים של שיתוף המחלקות לשירותים חברתיים בגיבוש התכניות הטיפוליות, ואחוזים מעט גבוהים יותר של קיום דיונים משותפים. עם זאת, עדיין לגבי חלק מהילדים (28% בפנימיות היום ו-14% בפנימיות הקהילתיות) לא נערך דיון משותף בין הפנימייה למחלקה בשנה האחרונה. כמו-כן, בפנימיות המודל ישנם אחוזים גבוהים יותר של תכניות טיפול המתייחסות גם לילד וגם למשפחה, ופחות תכניות טיפוליות המתייחסות רק לילד, מאשר בפנימיות ההשוואה. בנוסף בפנימיות המודל יש הקפדה על קביעת תכנית טיפולית כלשהי - אין כמעט מקרים בהם לא נקבעה תכנית טיפולית כלל.

4.3 עבודה עם ההורים

פנימיות המודל שואפות לשקם את היחסים בין ההורה לילד, להגביר את אינטנסיביות הקשר בין הילד לבין ההורים תוך השארת הילד בסביבתו הטבעית, לשפר את יכולת המשפחה בהתמודדות עם בעיותיה, וכמו בכל פנימייה - לשפר את מצבו של הילד מבחינה רגשית, חברתית ולימודית. במסגרת המחקר נבחנה המידה בה הפנימיות והשירותים הקהילתיים מיישמים דרכים שונות להתערבות עם ההורים וליצירת שותפות עמם, הן באמצעות הפעלת שיטות טיפול שונות והן באמצעות שיתוף ההורים בפעילויות של הפנימייה, בתהליכי קבלת החלטות ובמעורבות בחיי הילדים.

החל משנת המחקר הראשונה, פנימיות המודל דיווחו על מעורבות רבה של ההורים בחיי הפנימייה ביחס לפנימיות ההשוואה, ועל מאמצים רבים של הצוות למצוא את האיזון בין רצון לשמור על שגרת החיים בפנימייה לבין הרצון לשמור על נגישות ופתיחות כלפי ההורים. דווח על התלבטויות שונות: האם קשר תכוף עם ההורים תמיד תורם לרווחת הילד? איך מתמודדים עם העובדה שחלק מהילדים מקבלים יותר ביקורי הורים וחלק פחות? כמו-כן, הצוותים דיווחו על מאמצים לשמר את תפקידי ההורות בידי ההורים, בניגוד לנטייה הקיימת למלא את התפקידים במקום ההורים. במהלך השנתיים הבאות דיווחו בחלק מפנימיות היום על מאמצים להעביר בהדרגה תפקידים לידי ההורים, לדוגמה - ילדים שבעבר היו מובאים לפנימיית היום כבר בשעות המוקדמות של הבוקר ומתכוננים שם ליציאה לבית-הספר, נשארים בבוקר בבית ההורים, כשצוות הפנימייה מגיע לבית ומסייע להורים להתארגן.

במעקב אחר הילדים ומשפחותיהם נמצא כבר בשנה הראשונה למחקר שהמשפחות בפנימיות המודל, יחסית למשפחות בפנימיות ההשוואה, מטופלות יותר, ההתערבות מתייחסת להורים רבים יותר ומשתפת גם גורמים בקהילה. גם שביעות הרצון של ההורים מהטיפול גבוהה. כמו-כן, יש מעורבות רבה יותר של ההורים בבניית תכנית הטיפול לילדים, ותכניות הטיפול כוללניות יותר ומתייחסות הן לילדים והן להורים. מכיוון שלא חלו שינויים משמעותיים בנושא זה במהלך שנות המחקר, להלן יוצגו נתונים לגבי דרכי העבודה בנושא זה בשנת תשס"ג. לוח 7 מציג את אחוזי הילדים שהוריהם משתתפים בתכנון הטיפול בהם ובפעילויות טיפוליות שונות.

בפנימיות המודל, בייחוד בפנימיות הקהילתיות, ישנו אחוז גבוה יותר של הורים השותפים בתכנון הטיפול לילד, מאשר בפנימיות ההשוואה. עם זאת, גם בפנימיות המודל כמחצית מן ההורים אינם מעורבים בתכנון הטיפול בילד.

לוח 7: היבטים של התערבות עם ההורים (תשס"ג), על פי דיווחי העובד הסוציאלי בפנימייה (באחוזים)

פנימיות יום N=79	פנימיות קהילתיות N=73	פנימיות השוואה N=138	
43	54	38	השתתפות ההורים בתכנון הטיפול לילד
61	69	16	השתתפות בטיפול אחד לפחות בפנימייה*
34	59	6	קבוצת הורים
9	29	7	קבוצת הורים-ילדים
4	12	1	טיפול הורה-ילד
11	1	1	טיפול פרטני
4	10	--	טיפול זוגי-משפחתי
9	11	3	טיפול במחלקה לשירותים חברתיים
3	6	4	טיפול על-ידי גוף אחר

* השתתפות אחד ההורים לפחות, בתדירות גבוהה או באופן קבוע

באופן כללי ניתן לומר כי בהורים שילדיהם נמצאים בפנימיות המודל (ובעיקר בפנימיות הקהילתיות) מושקעות תשומות טיפוליות רבות יותר מאשר בהורים שילדיהם נמצאים בפנימיות ההשוואה: הורה אחד לפחות של 69% מהילדים בפנימיות הקהילתיות ו-61% מהילדים בפנימיות היום, לעומת 16% בפנימיות ההשוואה, משתתף בתדירות גבוהה, או בקביעות, בטיפול אחד לפחות. בנוסף, אחוז גבוה מההורים בפנימיות המודל המשתתפים בטיפולים השונים שבעי רצון מהם (75%-93% מהמשתתפים בקביעות בטיפולים השונים), בהשוואה להורים בפנימיות ההשוואה (24%-39%).

עבודה בקבוצות של הורים היא אחת מדרכי העבודה המועדפות של פנימיות המודל. הוריהם של 59% מהילדים בפנימיות הקהילתיות, לעומת הוריהם של כשליש מהילדים בפנימיות היום (34%), משתתפים בקבוצות הורים. דרך נוספת לעבודה עם ההורים על התפקוד ההורי הוא באמצעות קבוצות הורים וילדים. גם כאן משתתפים הורים רבים יותר בפנימיות הקהילתיות (29%) לעומת בפנימיות היום (9%). בפנימיות הקהילתיות משתתפים 12% מהילדים עם הוריהם בטיפול משותף הורה-ילד.

מעניין לציין, שההורים בפנימיות המודל זוכים גם ליותר טיפול מצד המחלקות לשירותים חברתיים: הוריהם של 9% מהילדים בפנימיות היום, ושל 11% מהילדים בפנימיות הקהילתיות מקבלים טיפול במחלקות, לעומת הוריהם של 3% מהילדים בפנימיות ההשוואה. ממצא זה מראה שמרבית הטיפול בהורים נעשה במסגרת הפנימיות; אך גם שבפנימיות המודל, בהן תכנון הטיפול מתבצע במקרים רבים יותר במשותף על-ידי הפנימיות והמחלקות, יש יותר חלוקת עבודה בין המחלקות לפנימיות בטיפול בהורים (הסבר נוסף יכול להיות שבפנימיות ההשוואה, הנמצאות פחות בקשר עם המחלקות במקום מגוריהם של ההורים, העובדים הסוציאליים אינם יודעים שההורים מקבלים טיפול במסגרת המחלקה).

שלושה אחוזים מההורים בפנימיות היום מקבלים טיפול גם מגוף אחר, כמו תחנה לבריאות הנפש, לעומת כ-5% מההורים בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה.

באופן כללי רוב ההורים בכל הפנימיות מרוצים מהפנימייה; בפנימיות היום שביעות הרצון היא הגבוהה ביותר (92% מרוצים או מרוצים מאוד). בפנימיות ההשוואה 90% מרוצים או מרוצים מאוד; ואילו בפנימיות הקהילתיות 72% מרוצים או מרוצים מאוד.

4.4 הקשר בין פנימיות המודל לפנימיות אליהן הן צמודות

במהלך שנות המחקר התגלתה השפעה הדדית בין מסגרות פנימיות היום לפנימיות המלאות אליהן הן צמודות. פנימיית היום נתרמת מהספקת שירותים ומגיבוי לפעילותה על-ידי הפנימייה המלאה, מהשתתפות בפעילויות מיוחדות (מסיבות, אירועים), ומהעברת משאבים מהפנימייה המלאה לפנימיית היום, ובמקביל, פנימיית היום משפיעה על הפנימייה המלאה בהעלאת נושאים לסדר היום. אחד הנושאים שעלו על סדר היום בפנימייה המלאה הוא הצורך בחיזוק הקשר בין ההורים לבין הילדים שנמצאים בפנימייה המלאה, וההתמודדות של הילדים בפנימייה המלאה עם הילדים מפנימיית היום שחוזרים מדי יום לביתם. נושא שני הוא מעבר של ילדים מהפנימייה המלאה לפנימיית היום, כשלב לפני החזרה הביתה, כשבשתי הפנימיות בהן נערך מחקר העומק נבחנו האפשרויות ליצירת רצף טיפולי שיאפשר ניידות בין הפנימייה המלאה לפנימיית היום. בשלבים מאוחרים יותר של המחקר התגלה כי פנימיות מלאות הצמודות לפנימיות יום, או פנימיות שבתוכן יחידה קהילתית, מפנימות חלק מעקרונות המודלים. כך, פנימיות אלו החלו לשתף הורים בפעילויות של פנימיות המודל, כדי לא ליצור הבחנה בין הילדים וההורים משני סוגי הפנימיות, ונעשה מאמץ לעודד הורים להגיע לפנימייה באמצעות הסעות להורים הגרים רחוק מן הפנימייה.

5. שינויים בתפקוד ההורים והילדים

יעדי התכניות בפנימיות המודל כוללים שיפור בתפקוד ההורים והילדים. ביחס להורים מדובר בשיקום היחסים בין ההורים לילדים, שיפור הטיפול ההורי בילדים, וחיזוק מעורבות ההורה בחיי הילד. ביחס לילדים הציפייה היא לשיפור מבחינה לימודית/קוגניטיבית, רגשית וחברתית. השאיפה

היא, שלאחר שלוש שנים במהלכן יטופלו ההורים והילדים, ניתן יהיה להשיג התקדמות משמעותית בתחומים אלה, באופן שיאפשר את חזרת הילדים הביתה.

פרק זה מציג את מצב הילדים והוריהם בתום שלוש שנות שהות בפנימיות, בהשוואה למצבם בשנה הראשונה. האוכלוסייה בפרק זה מתייחסת לאותם ילדים שנשארו שלוש שנים בפנימיות, ואשר בשנים אלה מולאו עליהם שאלונים. כפי שצוין, מדובר במספר קטן יחסית של ילדים (בעיקר בפנימיות המודל).

5.1 תפקוד ההורים לאחר שלוש שנות הילד בפנימייה

ארבעה תחומים מרכזיים בהתנהגות ההורים נבדקו: תדירות ביקוריהם בפנימייה, התנהגותם כלפי הילד בעת הביקורים, התנהגותם כלפי הילד בעת החופשות בבית, ומעורבותם בחיי הילד. זאת, מתוך הנחה שתחומים אלה יכולים להעיד על טיב הקשר בין ההורים והילדים, ועל המידה בה ההורים ממלאים בצורה הולמת תפקידי הורות כלפי הילדים.

כפי שניתן לראות בלוח 8, הורי הילדים בפנימיות המודל מבקרים באופן תכוף יותר את ילדיהם לעומת הורי הילדים בפנימיות ההשוואה. ראוי לציין כי גם בפנימיות היום, בהם הילדים לנים בבית מדי יום, תדירות ביקורי ההורים גבוהה מאשר בפנימיות ההשוואה.

לוח 8: תדירות ביקורי הורים*, על פי דיווחי העובד הסוציאלי (באחוזים ובממוצע)

פנימיות השוואה N=129		פנימיות קהילתיות N=30		פנימיות יום N=34		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
20	24	39	45	31	44	פעם בשבוע או יותר
14	19	39	42	31	18	בערך כל שבועיים
52	40	7	/	29	32	פעם בחודש או פחות
13	16	13	10	9	6	כלל אינם מבקרים
0.57	0.71	1.11	1.22	0.89	1.05	ביקורים ממוצע לשבוע

* לפחות הורה אחד.

עם זאת, בכל הפנימיות חלה ירידה מסוימת בתדירות ביקורי ההורים בין השנה הראשונה לשנה השלישית. עוד יצוין כי כ-10% מן ההורים בפנימיות המודל אינם מבקרים את ילדיהם כלל.

בלוח 9 מובאים נתונים על התנהגות ההורים כלפי ילדיהם בעת ביקוריהם בפנימייה. נתונים אלה מתייחסים לאמהות בלבד, משום שחלק ניכר מהילדים באים ממשפחות חד-הוריות ובמקרים רבים אין מידע לגבי האבות.

לוח 9: התנהגות האם כלפי הילד בעת ביקוריה בפנימייה, על פי דיווחי העובד הסוציאלי (באחוזים ובממוצע)

פנימיות השוואה N=129		פנימיות קהילתיות N=30		פנימיות יום N=34		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
72	66	60	36	69	65	מגע פיזי מתאים בין הילד לאם
46	45	56	36	50	53	פעילות משותפת
49	36	40	19	63	53	התייחסות לילד ותגובות מתאימות
68	55	76	55	97	82	התעניינות בילד ובגדילתו
80	73	76	45	88	79	הבעת רגשות חיוביים כלפי הילד
40	43	72	39	47	56	קיום הבטחות לילד
15	21	19	42	9	15	אין התנהגויות חיוביות
						התנהגות חיוביות בשלושה מדדים ומעלה
71	64	68	39	83	74	
3.7	2.8	3.5	1.9	4.4	3.3	ממוצע התנהגויות חיוביות

ברוב התחומים, אחוז האמהות המפגינות התנהגויות נאותות כלפי ילדיהן עלה באופן משמעותי בפנימיות הקהילתיות, כך, לדוגמה, אחוז הילדים שלגביהם דווח על מגע פיזי מתאים בין האם לילד עלה מ-36% בתשס"א ל-60% בתשס"ג; אחוז הילדים שלגביהם דווח על כך שהאם מתייחסת ומגיבה כלפיהם באופן מתאים עלה מ-19% ל-40%. אחוז האמהות שעוסקות בפעילות משותפת עם הילד בעת הביקורים עלה מ-36% ל-56%. בפנימיות היום ובפנימיות ההשוואה נצפו עליות קלות בחלק מהתחומים. ראוי לציין, כי מלכתחילה המצב בתחום זה היה פחות טוב בפנימיות הקהילתיות, יחסית לפנימיות היום ופנימיות ההשוואה.

ניתן גם להתבונן בהתנהגות האמהות כלפי ילדיהן באמצעות מדדים מסכמים. כך, ניתן לראות כי בפנימיות המודל חל שיפור ניכר ביחס האמהות כלפי ילדיהן, המתבטא ביותר התנהגויות חיוביות, ובירידה באחוז האמהות שאינן מפגינות התנהגויות חיוביות. בהשוואה בין סוגי הפנימיות ניתן לראות כי שכוחות ההתנהגויות החיוביות של ההורים בפנימיות הקהילתיות הייתה הנמוכה ביותר בתשס"א, וחל שיפור מרשים במהלך שלוש השנים בפנימייה.

שני הלוחות הבאים מתייחסים לאופן בו ההורה מתפקד כשהילד נמצא בבית (למיטב ידיעתו של העובד הסוציאלי בפנימייה), מתייחס אליו, מעודד אותו ומתמודד עם התנהגותו באמצעות הקפדה על כללי התנהגות. לוח 10 מציג התנהגויות חיוביות כלפי הילד, ולוח 11 מציג התנהגויות שליליות כלפי הילד.

לוח 10: מדד התנהגויות חיוביות של ההורים כלפי הילד בעת החופשות (באחוזים ובממוצע)

פנימיות יום N=34		פנימיות קהילתיות N=30		פנימיות השוואה N=129		
תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	
41	69	42	55	32	52	מתכוון לביקורי הילד
71	77	48	58	48	56	מקפיד על כללי התנהגות ידועים ומקובלים
44	74	39	42	46	56	סובלני כלפי הילד
56	71	48	45	33	44	משוחח עם הילד
27	37	42	42	21	19	עוסק בפעילויות עם הילד
65	86	39	58	45	53	יודע באילו תחומים יש לילד יכולת מעודד את הילד בתחומים בהם הוא חזק
59	77	29	45	30	56	הוא חזק
12	3	26	7	25	20	אין התנהגויות חיוביות
53	71	42	48	32	51	ארבע התנהגויות חיוביות ומעלה
3.6	4.9	2.9	3.5	2.5	3.2	ממוצע התנהגויות חיוביות

* לפחות הורה אחד, לעתים קרובות.

ניתן לראות בלוח 10 כי בפנימיות היום חלה התקדמות בכל התחומים: ירידה באחוז ההורים שאינם מפגינים כלל התנהגויות חיוביות, עלייה בהתנהגות החיובית בכל המדדים, ועלייה באחוז ההורים המפגינים ארבע התנהגויות חיוביות ומעלה.

מגמת השיפור ניכרת גם בקרב ההורים בפנימיות הקהילתיות, בעיקר בקרב ההורים החלשים - אחוז ההורים שאינם מפגינים כלל התנהגויות חיוביות ירד מ-26% ל-7%. עיקר השיפור הוא בתחומים של היכרות עם תחומי היכולת של הילד ועידודו, ופחות בתחומים של חינוך להתמודדות עם התנהגות הילד.

בפנימיות ההשוואה חלה עלייה במספר ההורים המפגינים מספר רב של התנהגויות חיוביות כלפי ילדיהם, אך לא חלה ירידה משמעותית באחוז ההורים הבעייתיים במיוחד, שאינם מפגינים כלל התנהגויות חיוביות.

לוח 11: התנהגויות שליליות של ההורים כלפי הילד בעת החופשות (באחוזים)

פנימיות יום N=34		פנימיות קהילתיות N=30		פנימיות השוואה N=129		
תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	
76	77	74	71	78	84	אין התנהגויות שליליות
21	20	16	16	19	9	מעניש את הילד באופן חריף
12	9	7	7	8	2	מעניש את הילד ללא קשר למעשיו
15	14	19	23	10	11	משפיל את הילד

לא נמצא שינוי בהתנהגויות שליליות כלפי הילדים בעת החופשות בקרב ההורים בפנימיות המודל, לאחר שלוש שנות השהות בפנימייה. בפנימיות ההשוואה ישנה ירידה מסוימת בהתנהגויות השליליות של ההורה כלפי הילד, אך ייתכן שניתן לייחס ירידה זו להתמעטות המגע והקשר בין ההורים לילד, בעקבות השמת הילד בפנימייה, ותדירות הביקורים הנמוכה של ההורה בפנימייה ושל הילד בבית.

לוח 12: מילוי תפקידים כלפי הילד (באחוזים)

פנימיות השוואה N=130		פנימיות קהילתיות N=31		פנימיות יום N=34		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
72	58	71	61	97	88	לוקח את הילד לשמחות משפחתיות מתבקש להפעיל משמעת על-ידי הפנימייה או בית-הספר
34	25	45	32	63	65	לוקח את הילד לרופא
31	31	39	39	100	91	מטפל בבית בילד החולה
49	44	42	29	100	94	אחראי על הבאת הילד לפעילויות בקהילה
1	6	23	7	43	24	משלם על הוצאות מיוחדות בבית- הספר
12	17	19	13	60	44	ממלא תפקידים בפנימייה
6	3	16	13	26	29	משתתף בפגישות עם מורים או אנשי מקצוע אחרים
32	19	52	48	94	85	

מדד נוסף לבחינת תפקוד ההורים הוא המידה בה ההורה מעורב בחיי הילד וממלא תפקידים הוריים כלפיו, העשויה לבוא לידי ביטוי במגוון התנהגויות המפורטות בלוח 12. ככלל, מעורבות ההורה בחיי הילד בפנימיות היום גבוהה בהרבה מאשר בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות השוואה. בייחוד בולטים הפערים בהשתתפות בפגישות עם מורים או אנשי מקצוע אחרים ובהבאת הילד לפעילויות בקהילה, תחומים הקשורים לעקרונות המודלים השמים דגש על מעורבות ההורה בדרכי הטיפול בילד ועל השתלבות הילד בשירותים בקהילה. עם זאת, גם בפנימיות הקהילתיות יש מעורבות גבוהה יותר של ההורים מאשר בפנימיות השוואה, ואף חלה עלייה בין השנים בחלק מהתחומים, כגון שיעור ההורים האחראים על הבאת ילדים לפעילויות בקהילה ושיעור ההורים הממלאים תפקידים בפנימייה. ברוב התחומים חלה בפנימיות המודל (ובעיקר בפנימיות הקהילתיות) עלייה במעורבות ההורים בין השנה הראשונה לשלישית, בעוד שבפנימיות השוואה לא ניכר שינוי משמעותי ברוב התחומים.

5.2 תפקוד הילדים לאחר שלוש שנות שהות בפנימייה

תחומי התפקוד שנבדקו הם מצב רגשי-התנהגותי, תפקוד חברתי, מצב לימודי והתנהגות לימודית. הנתונים המוצגים בלוחות הבאים מתייחסים לילדים שנשארו בפנימיות שלוש שנים.

א. מצב רגשי והתנהגותי

המצב הרגשי של הילדים נבדק באמצעות מילוי שאלון בדיקת התנהגויות של ילדים (cbcl - אכנבך), בידי המדריכים של הילדים. לוח 13 מציג את אחוז הילדים שקיבלו ציון בתחום הקליני במדדים השונים של השאלון, ואת אחוז הילדים שציוניהם נמצאים בתחום הקליני בשלושה תחומים או יותר.

לוח 13: הילדים עם ציון קליני במבחני אכנבך בתחומים השונים, על פי שאלוני המדריך (באחוזים)

פנימיות השוואה N=130		פנימיות קהילתיות N=22		פנימיות יום N=33		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
17	20	24	27	3	19	הסתגרות
12	10	19	14	0	9	דיכאון וחרדה
21	22	29	27	12	10	בעיות בחשיבה
27	32	19	36	9	22	בעיות קשב
19	15	38	9	6	6	תוקפנות
22	21	33	27	9	7	התנהגות עבריינית
19	26	24	18	18	19	בעיות חברתיות
26	23	29	27	9	16	שלושה תחומי בעיות או יותר

* האחוזים אינם מצטרפים ל-100% מכיוון שיתכן שלילד יש מספר תחומים ובהם בעיות.

התבוננות בלוח מעלה כי בפנימיות היום זוהו פחות בעיות בעת כניסת הילדים מאשר בשאר סוגי הפנימיות, ובמשך השנים אף נצפתה ירידה באחוז הילדים המפגינים הסתגרות, דיכאון וחרדה, ובאחוז הילדים עם בעיות במספר תחומים. בפנימיות הקהילתיות נצפתה עלייה באחוז הילדים המפגינים התנהגויות תוקפניות וירידה מסוימת באחוז הילדים המפגינים בעיות קשב, אך בסך-הכל לא חל שינוי באחוז הילדים המפגינים בעיות במספר תחומים. בפנימיות השוואה לא חלו שינויים משמעותיים במצב הרגשי של הילדים בין השנה הראשונה לשלישית.

שאלון אכנבך מיועד לזהות תופעות הנמצאות בתחום הקליני ועשויות לדרוש התערבות טיפולית. המדריכים נשאלו סדרה נוספת של שאלות על מנת לקבל מידע על התנהגויות יומיומיות, המתייחסות להסתגלות הילדים למסגרת הפנימייה וחברת הילדים, ואינן מצביעות בהכרח על מצבים רגשיים חריפים.

לוח 14 מסכם את דיווחי המדריכים לגבי היבטים שונים של הסתגלות הילדים לכללי הפנימייה: הילד מתקלח ברצון, מחליף בגדים, מקפיד על הופעה מסודרת, התנהגות נאותה בזמן האוכל, אי-הערמת קשיים סביב ההתארגנות לבית-הספר, עמידה בסדר היום ונוהלי החיים של הפנימייה. התקדמות הילדים בשבעת ההיבטים הללו רוכזו במדד מסכם, המבחין בין הילדים המתפקדים באופן תקין בארבעה תחומים ומעלה, לבין ילדים המתפקדים באופן תקין בשלושה תחומים, לכל היותר. מכיוון שבפנימיות היום מרבית ההתנהגויות באות לידי ביטוי בבית ולא בפנימייה, הן אינן כלולות בלוח.

לוח 14: עמידה בכללים הנהוגים בפנימייה, על פי דיווחי המדריך (אחוזים)

פנימיות השוואה N=130		פנימיות קהילתיות N=22		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
6	29	24	41	תפקוד תקין בשלושה תחומים או פחות
94	71	76	59	תפקוד תקין בארבעה תחומים ומעלה

בשני סוגי הפנימיות בהם הילדים חיים בתנאי פנימייה מלאים ניכר שיפור בעמידתם בכללים הנהוגים בפנימייה. אחוז הילדים שתפקודם היה בעייתי בתחום זה בשנה הראשונה היה גבוה יותר בפנימיות

הקהילתיות מאשר בפנימיות ההשוואה, וגם לאחר שלוש שנות שהות בפנימייה, הילדים בפנימיות ההשוואה מתפקדים טוב יותר לעומת הילדים בפנימיות הקהילתיות.

תמונה דומה, המראה על שיפור והסתגלות טובה יותר של הילדים למסגרת הפנימייה עולה מהשאלות על השתלבות הילדים במרקם החברתי בפנימייה. בכל הפנימיות חלה עלייה באחוז הילדים שמתפקדים באופן תקין בארבעה מתוך שבעת המדדים לפחות (הילד מנהיג ויוזם פעילות, מתנדב לעזור, ממלא תורנויות ותפקידים, יוצר קשרי ידידות, משתתף בפעילויות, מביע עניין בפעילויות, משוחח על דברים אישיים). ראוי לציין כי השיפור בעמידה בכללים ובהשתלבות החברתית של הילדים בפנימיות הקהילתיות נראה כעומד בסתירה לעלייה באחוז הילדים המפגינים תוקפנות, על פי מדד אכנבך.

לוח 15: השתלבות הילד במרקם החברתי בפנימייה, על פי דיווחי המדריך (באחוזים)

פנימיות השוואה N=130		פנימיות קהילתיות N=22		פנימיות יום N=33		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
28	39	31	50	21	31	תפקוד תקין בשלושה מדדים או פחות
72	61	79	50	79	69	תפקוד תקין בארבעה מדדים או יותר

ב. מצב לימודי

המורים או הרכזים החינוכיים של הילדים דירגו את רמת ההישגים הלימודיים של הילדים יחסית למצופה על פי גילם, באופן כללי, ובמספר תחומים שונים, באופן ספציפי.

לוח 16: ילדים בעלי הישגים לימודיים המתאימים לרמה המקובלת בגילם, על פי דיווחי המורה או הרכז החינוכי (באחוזים)

פנימיות השוואה N=119		פנימיות קהילתיות N=22		פנימיות יום N=33		
תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	
51	41	41	46	66	52	הבנת הנקרא
50	40	46	41	58	47	חשבון
57	59	64	60	66	48	קריאה
54	48	50	41	61	35	כתיבה
47	39	42	45	59	36	הישגים גבוהים או בהתאם לרמה המקובלת (כללי)

בכל סוגי הפנימיות אחוז הילדים שהישגיהם הלימודיים במקצועות השונים מתאימים לרמת הכיתה שמר על יציבות ואף עלה במעט במקצועות השונים, בעיקר בפנימיות היום. בבחינת ההתרשמות הכללית מהישגי הילדים בהתאם למצופה מבני גילם, עולה כי בפנימיות היום עלה אחוז הילדים שרמתם מתאימה לרמה המקובלת. אותה מגמה, במידה מתונה יותר ניכרת גם בפנימיות ההשוואה. בפנימיות הקהילתיות כמעט שלא חלו שינויים. עם זאת, ראוי לציין שפערים לימודיים נוטים להעמיק

עם גדילת הילדים, לכן מצב של שמירה על רמה יציבה של הישגים לימודיים ואי-הידרדרות, יכול להיחשב כהישג.

בנוסף, המורים והרכזים החינוכיים נשאלו לגבי ההתנהגות הלימודית והחברתית של הילדים במסגרת החינוכית: האם הילד משתף פעולה עם ילדים אחרים, משתתף בפעילויות חברתיות, יוצר קשר טוב עם הילדים, מראה יחס חיובי למורים, מבקש עזרה מן המורה כשצריך, אינו מסתובב מחוץ לכיתה בזמן השיעור, מקשיב ומרוכז בלימודים. בלוח 17 ניתן לראות, כי בכל הפנימיות אחוז גבוה מהילדים מפגינים תפקוד תקין בשלושה תחומים ומעלה, ללא שינוי ניכר בין השנים.

לוח 17: התנהגויות סביב התחום הלימודי, על פי דיווחי המורה או הרכז החינוכי (באחוזים)

פנימיות השוואה N=119		פנימיות קהילתיות N=22		פנימיות יום N=33		
תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	תשס"א	תשס"ג	
10	20	4	9	28	24	תפקוד תקין בשני תחומים או פחות
90	80	96	91	72	76	תפקוד תקין בשלושה תחומים ומעלה

6. "נושרים", ילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום התכנית

בהתאם לעקרונות המודל, סיום השהות של הילדים בפנימיות המודל אמור להגיע בתום תקופה של שלוש שנים של טיפול אינטנסיבי. בפרק זה יוצגו מאפייני הילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום תכנית הטיפול, ייבחנו הרקע והתהליך שקדם לעזיבתם; ובמבט ממוקד יותר על הילדים שחזרו הביתה ולא הופנו למסגרות חוץ-ביתיות חלופיות, נבחן את מידת קליטתם חזרה בקהילה. בלוח 18 מפורטים מספרי ואחוזי הילדים שלא השלימו שלוש שנים של שהות בפנימיות.

לוח 18: הילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים, לפי שנת כניסה וסוג פנימייה (במספרים ובאחוזים)

פנימיות השוואה	סך-הכל מודל	פנימיות קהילתיות	פנימיות יום	
				נכנסו בתשס"א
200	105	48	57	הילדים שנכנסו (במספרים)
19	24	10	16	הילדים שעזבו לאחר שנה (במספרים)
8	25	21	28	הילדים שעזבו לאחר שנה (באחוזים)
19	14	5	8	הילדים שעזבו לאחר שנתיים (במספרים)
38	38	15	24	סך-הכל עוזבים לפני תום שלוש שנים (במספרים)
19	36	31	43	סך-הכל עוזבים לפני תום שלוש שנים (באחוזים)
				נכנסו בתשס"ב
	113	49	64	הילדים שנכנסו (במספרים)
	27	11	18	הילדים שעזבו לאחר שנה (במספרים)
	26	22	28	עוזבים לאחר שנה (באחוזים)

ניתן לראות שכשליש מהילדים שנכנסו לפנימיות המודל עזבו אותן לפני תום שלוש שנים, לעומת חמישית מהילדים שנכנסו לפנימיות ההשוואה. עם זאת, בעוד בפנימיות ההשוואה מספר העוזבים בשנה השנייה שווה למספר העוזבים בשנה הראשונה, בפנימיות המודל ילדים רבים יותר עוזבים בשנה הראשונה מאשר בשנה השנייה. ייתכן שהדבר מרמז על כך כי הסיבה המרכזית לעזיבה בפנימיות המודל היא חוסר התאמה למאפיינים הספציפיים של התכנית בפנימיות המודל, וכי רוב הילדים שעברו את השנה הראשונה (כלומר, כנראה לא התגלתה לגביהם אי-התאמה), נשארים בפנימייה גם למשך השנה השנייה. שיעורי העזיבה מפנימיות המודל לאחר שנה, דומים בקרב הילדים שנכנסו בתשס"א והילדים שנכנסו בתשס"ב. הדבר מעיד על כך שדיווחי צוותי הפנימיות, על שיפור בתהליכי המיון של הילדים והוריהם בשנה השנייה להפעלת המודל, אינם באים לידי ביטוי בשיעורי נשירה נמוכים יותר.

6.1 מאפייני הילדים שעזבו

מעניין לבדוק האם הילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים שונים במאפייניהם מכלל הילדים שהחלו טיפול בפנימייה. בלוחות הבאים מוצגים מאפיינים של הילדים ומשפחותיהם, כפי שדווחו בתום השנה הראשונה לשהותם בפנימייה.

לוח 19: מצב ההורים כפי שדווח בסוף השנה הראשונה לשהות הילד בפנימייה, כל הילדים שהחלו טיפול לעומת הנושרים (באחוזים)

פנימיות השוואה		פנימיות מודל		
נושרים N=37	כל הילדים N=175	נושרים N=58	כל הילדים N=200	
62	66	69	72	משפחה חד-הורית
35	51	33	36	בעיה בתפקוד הורים כמבוגרים
59	68	31	32	אח אחד או יותר מחוץ לבית
17	22	24	14	התנגדות להשמה
30	30	34	30	התעללות פיזית או מינית
14	11	26	15	התנהגות שלילית כלפי הילד בחופשה

* מוצגים נתונים של כל הילדים שהחלו טיפול בפנימיות בשנים תשס"א-תשס"ב, לעומת כל הילדים שעזבו את הפנימיות לפני תום שלוש שנים. המספרים המסכמים נמוכים במקצת מהמספרים בלוח הקודם, כי לגבי חלק מהילדים לא נאספו כל הנתונים.

בפנימיות המודל, המאפיינים המבחינים בין כלל הילדים שהחלו טיפול לבין הילדים שעזבו, הם: אחוז גבוה יותר של התנגדות ההורים להשמת הילד בפנימייה בקרב הורי הילדים שנשרו, ואחוז גבוה יותר של הורים המפגינים התנהגויות שליליות כלפי ילדיהם בעת החופשות, כלומר, מדובר בהורים שהתנגדו לסידור ומתקשים להתמודד עם התנהגות ילדיהם, וייתכן שהם מתקשים יותר להסתגל לדרישות המיוחדות של פנימיות המודל.

העוזבים בפנימיות ההשוואה מאופיינים באחוזים נמוכים יותר של בעיות בתפקוד ההורים, ויש בקרבם פחות ילדים שיש להם אח נוסף בסידור חוץ-ביתי, כלומר, נראה שמדובר במשפחות עם בעיות פחותות יחסית לכלל הנכנסים.

הילדים הנושרים מפנימיות המודל מפגינים יותר אלימות בפנימייה יחסית לכלל הנכנסים, ואחוז גבוה מהם סובל מהפרעה נפשית מאובחנת או מבעיות התנהגות קשות. הילדים הנושרים מפנימיות ההשוואה סובלים מיותר בעיות בכל התחומים (לוח 20).

לוח 20: מצב הילדים בסוף השנה הראשונה לשהות בפנימייה, כל הנכנסים לעומת הנושרים (באחוזים)

פנימיות השוואה		פנימיות מודל		
נושרים N=37	כל הנכנסים N=175	נושרים N=58	כל הנכנסים N=200	
68	61	48	53	הישגים לימודיים נמוכים
35	26	40	38	3 בעיות ומעלה בתחום הרגשי
19	9	26	14	אלימות בפנימייה
49	35	33	24	הפרעה נפשית מאובחנת או בעיות התנהגות קשות
32	22	28	24	חשד או מאובחן כליקוי למידה

ניתן לומר, אם כן, שהנושרים מפנימיות המודל מאופיינים בשילוב של קשיים של הילד וקשיים של ההורים להסתגל לדרישות הפנימייה; ואילו הנושרים מפנימיות ההשוואה מאופיינים בשילוב של קשיים של הילד עם קשיים פחותים של ההורים. על מנת להבין את התהליך שקדם לעזיבת הילדים, מעורבות ההורים והמחלקה לשירותים חברתיים בעזיבה, והתכניות העתידיות למען הילד ומשפחתו, רואיינו העובדים הסוציאליים שטיפלו בילדים בפנימיות. הן ההורים והן העובדים הסוציאליים בקהילה, רואיינו לגבי הילדים שחזרו הביתה, מתוך ניסיון להבין מהם הגורמים שהביאו להחזרת הילד לביתו, האם הילדים ומשפחותיהם היו בשלים לחזרה הביתה, האם הילדים נקלטו בקהילה, וכיצד התרחש תהליך המעבר.

6.2 נסיבות העזיבה ותהליך העזיבה

המידע לגבי הילדים העוזבים נאסף מהעובדים הסוציאליים בפנימייה, העובדים הסוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים ביישובי מגוריהם (לגבי הילדים שחזרו הביתה) וההורים. חרף מאמצים רבים שהושקעו באיסוף מידע נרחב ככל האפשר על הילדים שעזבו את הפנימיות, נוצר קושי באיסוף המידע לגביהם, מכמה סיבות:

- ♦ חילופי כוח אדם בפנימייה הקשו לעתים על מציאת גורם בפנימייה המכיר את הילד;
- ♦ היו מקרים בהם העובד הסוציאלי בפנימייה לא ידע להפנות לעובד הסוציאלי בקהילה;
- ♦ היה קושי רב באיתור העובדים במחלקה לשירותים חברתיים;
- ♦ היו מקרים בהם העובדים במחלקה לא הכירו את הילד ו/או את משפחתו;
- ♦ היו מספר מקרים של עובדים שסירבו לתת מידע עקב חיסיון מקצועי;
- ♦ ילדים שעברו דירה - העובד ביישוב הקודם לא ידע לאן, המשפחה לא בהכרח יוצרת קשר עם המחלקה במקום היישוב החדש.

המספר המועט של המקרים לגביהם הושג מידע (בעיקר בנוגע למצב לאחר החזרה הביתה), והמחסור במידע לגבי חלק מהתחומים, גם במקרים בהם התבצעו ראיונות, מקשים על האפשרות לגבש תמונה כוללת ולהשוות באופן כמותי בין סוגי הפנימיות השונות. עם זאת, ננסה להציג את הסוגיות העיקריות שעלו מהראיונות, תוך הצגת פרשנות אפשרית לממצאים.

לוח 21 מפרט את נסיבות העזיבה של כלל הילדים שעזבו, לפי דיווחי העובד הסוציאלי בפנימייה (מתוך הנכנסים בתשס"א או בתשס"ב, לאחר שנה או שנתיים בפנימייה).

לוח 21: נסיבות העזיבה, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים בפנימיות (במספרים)

פנימיות מודל N=65	פנימיות השוואה N=38	
14	9	אי-התאמה של הילד
4	2	שיפור בתפקוד ההורים או הילד
6	7	רצון ההורים לגדל את הילד בבית
7	2	רצון הורים במסגרת אחרת
4	-	משבר משפחתי
6	8	רצון הילד
11	-	מעבר מגורים
14	10	לא ידוע

במספר גדול של מקרים, הן בפנימיות המודל והן בפנימיות ההשוואה, לא הייתה ידועה לעובדים הסוציאליים הסיבה לעזיבת הילד. עם זאת, מהתבוננות בלוח 21 עולה כי ישנן סיבות מגוונות לעזיבת הילדים. הסיבה המרכזית לנשירה, הן בפנימיות המודל והן בפנימיות ההשוואה, היא בשל אי-התאמה של הילד למסגרת ובעיות התנהגות קשות, דבר העולה בקנה אחד עם הנתונים על מאפייני הילדים העוזבים, כפי שהוצגו קודם לכן. עזיבה בשל שיפור משמעותי בתפקוד ההורים או הילד התרחשה במעט מקרים.

סיבה שנייה בשכיחותה היא רצון ההורים לגדל את הילד בבית (6 מקרים בפנימיות המודל, 7 מקרים בפנימיות ההשוואה). סיבה מרכזית בפנימיות המודל (7 מקרים) הייתה רצון של ההורים לשים את הילד במסגרת אחרת, כגון מסגרת בה שוהה אח נוסף, או מסגרת דתית; או בשל חילוקי דעות של ההורים עם צוות הפנימייה, בנושאים כמו התנאים הפיזיים והיחס של הצוות אל הילד; ובמקרה אחד בגלל מחלוקת בנוגע לטיפול בילד ומתן תרופות. מאפיין זה, של קשר לא טוב עם צוות הפנימייה, מתקשר לשיעור הגבוה יחסית של התנגדות להשמה בקרב הורי הנושרים מפנימיות המודל. סיבות שהוזכרו רק בפנימיות המודל הן: משבר משפחתי ומעבר מגורים - בפנימיות המודל מגורים סמוכים לפנימייה מהווים תנאי הכרחי לשהיית הילד בפנימייה.

סיבה שכיחה נוספת שהוזכרה היא אי-שביעות רצון של הילד, מסיבות שונות: התנאים הפיזיים בפנימייה (לכלוך, ציוד לקוי, אוכל, המתנה להסעות), יחס הצוות כלפי הילד, חברת הילדים, או געגועים לבית. במקרה אחד, בפנימייה קהילתית, הילד התעקש להיות בבית, וחרף ידיעת הצוות הטיפולי על התעללות פיזית בבית, הוחלט לא לאלץ אותו להישאר בפנימייה. לדברי העובדת הסוציאלית במחלקה "היה איזשהו פספוס וההוצאה מהבית נכשלה".

בלוח 22 מובאים נתונים על התהליך שקדם לעזיבת הילדים. מהנתונים שהוצגו בפרק על דרכי העבודה של המחלקות, שהראו שיעורים גבוהים יותר של שותפות עם ההורים ועם המחלקות בתכנון הטיפול בפנימיות המודל, ניתן היה לצפות כי גם לקראת העזיבה (גם אם היא לא מתוכננת) יהיה תיאום רב יותר בפנימיות המודל בין הפנימייה למחלקה ובין הפנימייה להורים. בניגוד לציפייה זו, לא ניכרים הבדלים בין פנימיות המודל ופנימיות ההשוואה בנושא זה: רק במחצית המקרים המחלקה לשירותים חברתיים הייתה מעורבת בתהליך העזיבה, ורק ב-40% מהמקרים התקיימה ועדת תכנון טיפול והערכה (ועדת החלטה) לפני היציאה. בנוסף, דווקא בפנימיות ההשוואה דווח בשני-שלישים מהמקרים כי נערך תהליך הכנה של הילד וההורים לקראת העזיבה, לעומת שליש בלבד מהמקרים בפנימיות המודל.

לוח 22: היבטים של הכנת הילד לעזיבה (באחוזים)

פנימיות מודל N=65	פנימיות השוואה N=38	
34	68	נערך תהליך עם ההורים והילד לקראת העזיבה
50	51	המחלקה הייתה מעורבת בהליך העזיבה
40	39	התקיימה ישיבה של הועדה לתכנון טיפול והערכה לפני היציאה
11	15	מעורבות בית משפט בהליך העזיבה

תהליך העזיבה של ילד לבית הוריו מחייב דיון בין ההורים לפנימייה. חלק מהעובדים הסוציאליים בקהילה שהתראיינו העלו טענות כלפי הפנימיות לגבי תהליך העזיבה, לטענתם, התהליך אינו מתבצע כראוי, ושיתוף ההורים והילד בתהליך לקוי. במספר מקרים (גם בפנימיות המודל וגם בפנימיות ההשוואה) דווח כי הפנימיות אינן מקפידות לבצע פרידה מסודרת מהילד, הן במקרים בהם הפנימייה החליטה על הוצאתו, והן במקרים בהם ההורים החליטו על כך.

במספר מקרים, ההורים דיווחו כי כאשר החליטו להוציא את הילד מהפנימייה, הפנימייה הגיבה בהתנגדות ובניסיון שכנוע נגד ההחלטה. אחת האמהות אמרה "הייתי צריכה לנהל עם הרווחה והפנימייה מלחמות קשות". על פי דיווחי העובדים הסוציאליים בקהילה, במקרים מסוג זה באו לידי ביטוי שני דפוסי פעולה של המחלקה לשירותים חברתיים: האחד, המחלקה מתפקדת כגורם מתווך בין הפנימייה למשפחה; והשני, המחלקה פועלת בשיתוף הפנימייה להניא את ההורים מהחלטתם.

כאשר ההחלטה על הוצאת הילד התקבלה על-ידי הפנימייה, היה קשה להורים לקבל את ההחלטה, ללא קשר למידת היותה צודקת בעיניהם, בין אם העזיבה היא על רקע התמוטטות נפשית של הילד המצריכה מסגרת טיפולית, ובין אם ההחלטה לוותה בתהליך ובשיתוף ההורים, ולא התקבלה באופן פתאומי וחד-צדדי על-ידי הפנימייה. לדברי העובדים הסוציאליים בקהילה, ההורים חווים את ההחלטה כדחייה אישית של הילד שלהם, ומתקשים להתמודד עם כך, בייחוד כשבמספר מקרים הם מרגישים שההחלטה לא הוסברה להם, ולא היו שותפים לה. בכמה מקרים ההורים ביטאו חוסר אונים מול החלטת הפנימייה להוציא את ילדיהם מהפנימייה, בייחוד לנוכח העובדה שלא נמצאה לילדים תכנית או מסגרת חלופית, אלא "הם יחזרו לרחוב".

לוח 23 מפרט את יעדי העזיבה של כלל הילדים שעזבו לאחר שנה או שנתיים בפנימייה. מהלוח עולה כי כמחצית הילדים בפנימיות המודל, וכשני-שלישים מהילדים בפנימיות ההשוואה חזרו הביתה. כרבע הילדים בפנימיות המודל (כשליש בפנימיות היום) עברו לפנימיות מלאות לא טיפוליות, לעומת 3% מהילדים בפנימיות ההשוואה שעברו לפנימייה מלאה אחרת.

לוח 23: יעדי העזיבה של כלל הילדים שעזבו לאחר שנה או שנתיים בפנימייה (באחוזים)

פנימיות מודל N=65	פנימיות השוואה N=38	
56	70	הביתה
26	3	לפנימייה מלאה (לא טיפולית)
11	16	לפנימייה טיפולית
	5	פנימיית יום
2		אומנה
5	6	לא ידוע

בפנימיות המודל, בדומה לפנימיות ההשוואה, רק כ-10% מהילדים עוברים לפנימייה טיפולית. מכאן ניתן ללמוד כי המעבר מפנימיות המודל לפנימייה אחרת אינו נובע ברובו מהערכה שגויה של מצב הילדים וצורכיהם (צורך במסגרת טיפולית יותר), אלא כי התנאים הספציפיים בפנימיות המודל (כגון הקרבה לבית) אינם מתאימים להם או להוריהם. ראוי לציין כי בשני מקרים, ילדים מפנימיות השוואה עברו לפנימיות יום.

6.3 ילדים שעזבו הביתה

חלק זה מתאר את מצב הילדים והוריהם שנה לאחר החזרה הביתה וקליטתם בקהילה, על סמך ראיונות שבוצעו עם העובדים הסוציאליים בקהילה ועם ההורים. כפי שצוין לעיל, לא הושג מידע לגבי כל הילדים, ולא התקבלו תשובות לגבי כל השאלות. בסך-הכל מתוארים ממצאים לגבי 48 ילדים עוזבים (20 מפנימיות יום, 12 מפנימיות קהילתיות ו-16 מפנימיות השוואה), שהעובדים הסוציאליים בקהילה או ההורים רואיניו בקשר למצבם.

תיאור מצב הילדים והמשפחות מעלה כי שיעורים גבוהים מהם סובלים עם חזרתם לקהילה, כפי שסבלו בזמן השהות בפנימייה, מבעיות רגשיות ולימודיות; וכי ההורים של רבים מהם מתקשים להתמודד עם גידולם. לכן ביקשנו לבדוק איך נקלטו הילדים בקהילה ואיזה סיוע הם מקבלים.

כאמור לעיל, במקרים רבים העובדים הסוציאליים התקשו לעקוב אחר השתלשלות קליטת הילד ומשפחתו בקהילה. דוגמה לכך היא פערי הידע של העובדים בנוגע לקליטת הילדים במסגרת חינוכית. לגבי כמחצית הילדים בכל סוגי הפנימיות (56%), דווח כי הם נקלטו במסגרת חינוכית. לגבי 6% ידוע כי הילדים לא נקלטו. ב-38% המקרים הנוותרים, לא ידעו העובדים הסוציאליים האם הילדים נקלטו במסגרת חינוכית או לא. לוח 24 מפרט את המענים הניתנים לילדים ולהוריהם בקהילה.

לוח 24: מענים הניתנים לילדים שעזבו את הפנימייה באופן לא מתוכנן ו/או להוריהם (באחוזים)

פנימיות מודל N=32	פנימיות השוואה N=16	
6	6	מסגרת אחר-הצהריים
22	19	סיוע לימודי
13	13	שירות אחר לילד
34	31	הילד מקבל שירות אחד לפחות
59	56	טיפול עו"ס להורים, או מענה אחר

ניתן לראות, שקליטתם של ילדי פנימיות המודל אינה שונה מקליטתם של ילדי פנימיות השוואה - כשליש הילדים שחזרו הביתה מקבלים מענה אחד לפחות, בכל סוגי הפנימיות: מסגרת אחר-הצהריים, סיוע לימודי, או שירותים נוספים כגון טיפול עו"ס, טיפול פסיכולוגי וחוגים. למעלה ממחצית המשפחות מפנימיות המודל ופנימיות ההשוואה נמצאות בטיפול העו"ס, או מקבלות מענה אחר, כמו סומכת, סיוע חומרי, גמילה מהתמכרויות או טיפול קבוצתי להורים.

לסיום, נבדקו שכיחות אירועי חירום לאחר העזיבה. בשל נסיבות העזיבה שפורטו לעיל, סביר להניח שלפחות חלק מהילדים שחזרו הביתה ימצאו את דרכם לסידור חוץ-ביתי נוסף. ואכן, ל-24% מהילדים בפנימיות המודל ול-19% מהילדים בפנימיות ההשוואה, בוצעה השמה מחדש או שזו מתוכננת להתבצע בעתיד. בקרב כ-10% מהמשפחות, בכל סוגי הפנימיות, נדרשה התערבות של פקיד סעד או בית משפט, בהתאמה למספר המשפחות בהן אירע משבר מאז העזיבה.

7. חזרה הביתה בתום שלוש שנים

שהיית הילדים בפנימיות יום ובפנימיות קהילתיות מתוכננת להימשך תקופה של עד שלוש שנים. השאיפה היא שבמשך תקופה זו, ובאמצעות טיפול אינטנסיבי בילד ובהוריו, ניתן יהיה להפחית את קשייו של הילד, ובמקביל לבסס הורות סבירה אצל ההורים, באופן שיתאפשר לילד לגדול בביתו. זאת, בניגוד למצב הקיים בדרך כלל, בו ילדים היוצאים לפנימייה נשארים בה שנים ארוכות או עוברים למסגרת חוץ-ביתית אחרת.

בנוסף, ישנה ציפייה כי שיתוף הפעולה בין הפנימייה לקהילה יאפשר תכנון של החזרה הביתה וקליטה קלה יותר של הילד בבית ובקהילה, יחסית לילדים החוזרים הביתה מפנימיות רגילות.

אחד המדדים להערכת התוצאות של תכנית פנימיות היום והפנימיות הקהילתיות הוא מעקב אחר סיום השנות של הילדים בפנימייה, בתום שלוש שנות טיפול. קבוצה לא קטנה של ילדים עזבו את הפנימיות כבר לאחר שנה, ולאחר שנתיים, ועזיבתם המוקדמת נדונה בפרק הקודם. בפרק זה נתמקד בקבוצת הילדים ששהו בפנימיות שלוש שנים מלאות, ונתייחס להערכת העובדים הסוציאליים וההורים לגבי הצפוי להם בהמשך.

כבר בשנה הראשונה של המחקר הועלו ספקות בקרב צוותי הפנימיות לגבי האפשרות של חלק ניכר מהילדים לחזור לבתיהם בתום שלוש שנות שהות בפנימייה, והועלה צורך להגדיר מטרות נוספות לגבי ילדים אלו ומשפחותיהם, כגון חיזוק הקשר בין המשפחה לילד, חיזוק יכולת ההתמודדות של הילד, פיתוח "הורות חלקית", "הגעה למצב שבו לילד יש נראות בבית". לאחר שהות של שלוש שנים בפנימייה סביר לצפות כי בקרב הצוות בפנימייה התגבשה תמונה ברורה של עתיד הילד ומשפחתו, משך השהות הנדרש בפנימייה מעבר לשלוש שנים, והתנאים להחזרת הילד הביתה. לוח 25 מציג את הערכות העובדים הסוציאליים לגבי הילדים השוהים בפנימייה זו השנה השלישית.

לוח 25: הערכת העובדים הסוציאליים לגבי משך הזמן הנוסף במסגרת חוץ-ביתית הדרוש לילדים הנמצאים זו השנה השלישית במסגרת מחוץ לבית (באחוזים)

פנימיות יום N=34	פנימיות קהילתיות N=33	פנימיות השוואה N=138	
9	3	1	צפויים לחזור בסוף השנה
32	27	14	לפחות עוד שנה
-	15	15	לפחות עוד שנתיים
12	36	30	עד גיל 18/לטווח ארוך/שנים רבות
18	3	4	עד מעבר לפנימייה מלאה או אומנה
30	54	49	סך-הכל תקופה ממושכת (מעל שנתיים)
29	15	37	לא ניתן להעריך

ניתן לראות, שלגבי 30% מהילדים בפנימיות היום, 54% מהילדים בפנימיות הקהילתיות, ו-49% מהילדים בפנימיות ההשוואה, מעריכים העובדים הסוציאליים כי הילד צריך להיות בפנימייה תקופה ממושכת, כנראה עד סיום בית-ספר תיכון, או עד מעבר לפנימייה מלאה או למשפחת אומנה. העובדים הסוציאליים התקשו להעריך את משך הזמן הנוסף הדרוש לילדים בפנימייה לגבי קבוצה גדולה למדי של ילדים: כשליש מהילדים בפנימיות היום, 37% בפנימיות ההשוואה, ו-15% מהילדים בפנימיות הקהילתיות. דבר זה עשוי להעיד על החשיבות המשנית המיוחסת לתכנון החזרת הילדים הביתה בתוך העבודה הכוללת עם הילדים, הן בפנימיות ההשוואה והן בפנימיות המודל.

עם זאת, אחוזי הילדים שלגביהם יש הערכה שיחזרו הביתה תוך תקופה קצרה יחסית, גבוהים בהרבה בפנימיות המודל: להערכת העובדים הסוציאליים, כ-10% מהילדים בפנימיות היום וכ-3% מהילדים בפנימיות הקהילתיות, לעומת אחוז אחד מן הילדים בפנימיות ההשוואה, צפויים לחזור הביתה בסוף השנה השלישית לשהותם בפנימייה. בסך-הכל, לגבי כ-40% מהילדים בפנימיות היום ו-30% מהילדים בפנימיות הקהילתיות, לעומת 15% בלבד מהילדים בפנימיות ההשוואה, העריכו העובדים הסוציאליים כי יש סיכוי שיחזרו הביתה השנה או עד סוף השנה הבאה.

בצד הערכת העובדים הסוציאליים, מעניין לבדוק את הערכת ההורים. הערכה זו עשויה גם להוות מדד להערכת התקדמות ההורים ומוכנותם לקבלת הילד בבית. בלוח 26 ניתן לראות כי כ-10% מההורים בכל סוגי הפנימיות מעריכים כי הילד יוכל לחזור הביתה בסוף שנת הלימודים הנוכחית, כלומר בתום שלוש שנים לשהותו בפנימייה (תשס"ג). בסך-הכל, שליש מההורים בפנימיות היום, וכרבע מההורים בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה, סבורים שהילד יחזור הביתה במהלך השנתיים הקרובות.

ארבעים אחוזים מההורים בפנימיות היום מעריכים כי הילד יישאר בפנימייה עד לבגרותו, לעומת כ-20% בלבד מההורים בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה. עם זאת, בסך-הכל, כמחצית ויותר מההורים בכל סוגי הפנימיות סבורים שהילד יישאר מחוץ לבית לתקופה בלתי מוגבלת - עד גיל 18, או עד שמצב הילד ישתנה, או עד שהמצב בבית ישתנה. מעניין לציין שהתיאור "עד שמצב הילד ישתנה" או "עד שהמצב בבית ישתנה" נשמע בעיקר בפנימיות המלאות: הן הקהילתיות והן ההשוואה. ייתכן שהדבר מעיד על כך שחלק ניכר מההורים בפנימיות היום אינם תופסים את הסידור בפנימיית היום כמענה לבעיה של הילד או לבעיה משפחתית, אלא כסידור נוח ונורמטיבי.

לוח 26: הערכת ההורים לגבי משך הזמן הדרוש לילד במסגרת מחוץ לבית (באחוזים)

פנימיות יום N=37	פנימיות קהילתיות N=18	פנימיות השוואה N=86	
11	12	12	לשנת הלימודים הנוכחית
22	12	13	לעוד שנה-שנתיים
5	12	6	עוד שלוש-ארבע שנים
40	23	21	עד גיל שמונה עשרה
3	23	29	עד שהמצב בבית ישתנה
6	12	12	עד שמצב הילד ישתנה
54	70	68	סך-הכל תקופה ממושכת
14	6	8	לא ניתן להעריך

התנאים להחזרת הילד הביתה

העובדים הסוציאליים התבקשו להעריך את התנאים הדרושים על מנת שהילד יוכל לחזור הביתה. השאלות היו פתוחות, והתשובות סווגו למספר קטגוריות, בהתאם למוקד השינוי הנדרש: שינוי ממוקד בילד, שינוי ממוקד בתפקוד הורה כמבוגר, שינוי ממוקד בטיפול ההורי בילד, שינוי בתנאים הסביבתיים או מתן שירותים בקהילה (לוח 27).

לדברי העובדים הסוציאליים, השינוי המרכזי שצריך להתחולל על מנת להשיב את הילדים הביתה הינו שינוי בטיפול ההורי בילד (כגון הסרת מצבי סיכון, שיפור מצב ההורות, חיזוק הסמכות ההורית ויכולת הצבת גבולות, רצון לגדל את הילד). תנאי זה צוין לגבי כמחצית הילדים בפנימיות היום, ולגבי למעלה משני-שלישים מהילדים בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה.

לוח 27: מוקד השינוי הנדרש על מנת להחזיר את הילד הביתה, לדברי העובדים הסוציאליים (באחוזים)

פנימיות יום N=34	פנימיות קהילתיות N=33	פנימיות השוואה N=138	
53	67	63	שינוי בטיפול ההורי בילד
27	12	28	שינוי בתפקוד הורה כמבוגר
56	18	28	שינוי בתפקוד הילד
9	15	26	שינוי בתנאים סביבתיים
27	24	30	מתן שירותים בקהילה
15	21	15	הילד אינו יכול לחזור/לא ניתן להעריך

* התשובות אינן מסתכמות ל-100% משום שניתן היה להשיב יותר מתשובה אחת.

צורך בשינוי בתפקוד ההורים כמבוגרים (כגון החלמה ממחלות והתמכרויות, שיפור היחסים בין בני הזוג) צוין לגבי כשליש מהילדים בפנימיות היום ובפנימיות ההשוואה, לעומת לגבי כ-10% מהילדים בפנימיות הקהילתיות.

צורך בשינוי בתפקוד הילד עצמו (כגון התפתחות רגשית ועצמאות) צוין בעיקר לגבי הילדים בפנימיות היום - 56%, לעומת לגבי כ-20% בפנימיות הקהילתיות וכ-30% בפנימיות ההשוואה. הערכת העובדים היא כי ההורים בפנימיות היום זקוקים לסיוע בבעיות דיור, תעסוקה או כלכלה, פחות מההורים בפנימיות הקהילתיות ובפנימיות ההשוואה, אולי משום שהילד ישן בבית מדי יום כבר עתה. לגבי כרבע עד שליש מהילדים צוין צורך בשירותים נוספים לילד או למשפחה על מנת לאפשר את חזרת הילד הביתה.

יש לציין כי במספר לא מועט של מקרים העובדים הסוציאליים התקשו להעריך את התנאים שיאפשרו את החזרת הילד הביתה, או שציינו במפורש כי הילד אינו יכול לחזור הביתה.

ההורים נשאלו מה צריך לקרות כדי שהילד יוכל לחזור הביתה; ובאופן קונקרטי, לאיזו עזרה זקוקים ההורים והילדים על מנת שהילדים יוכלו לחזור הביתה. תשובותיהם סווגו למספר קטגוריות, בהתאם למוקדי השינוי/הסיוע הנדרשים: סיוע בשיפור תפקוד הילד, סיוע בשיפור תפקוד ההורה, שינוי בתנאים הסביבתיים, מתן שירותים בקהילה (לוח 28).

כפי שניתן לראות בלוח, לא נמצאו פערים גדולים בין ההורים משלושת סוגי הפנימיות בהגדרת תחומי העזרה הנדרשת להחזרת הילד הביתה.

לוח 28: התנאים והעזרה הנדרשים להחזרת הילד הביתה, לדברי ההורים (באחוזים)

פנימיות יום N=37	פנימיות קהילתיות N=17	פנימיות השוואה N=86	
19	18	17	סיוע בשיפור תפקוד הילד
14	12	12	סיוע בשיפור תפקוד ההורים
32	41	48	שינוי בתנאים הסביבתיים
35	47	34	מתן שירותים בקהילה
19	6	12	אין צורך בעזרה/שינוי

* התשובות אינן מסתכמות ל-100% משום שניתן היה להשיב יותר מתשובה אחת.

הדגשים המרכזיים בתפיסת ההורים לגבי התנאים להחזרת הילדים הביתה עוסקים בשינוי התנאים הסביבתיים (כגון מציאת פתרונות דיור, ציוד לבית, תעסוקה, סיוע כלכלי), בייחוד בפנימיות ההשוואה (48%) ובפנימיות הקהילתיות (41%); ובמתן שירותים בקהילה (כגון סיוע לימודי, חונך, חוגים, ועזרה בגידול הילד בבית), בייחוד בפנימיות הקהילתיות (47%).

קרוב ל-20% מההורים בכל הפנימיות חושבים שהילד יהיה זקוק לטיפול נפשי, ולמעלה מ-10% מההורים בכל הפנימיות חושבים כי הם עצמם זקוקים לתמיכה נפשית.

מעניין לציין כי כ-20% מההורים בפנימיות היום ו-12% מההורים בפנימיות ההשוואה, לעומת 6% מההורים בפנימיות הקהילתיות, אינם חושבים שהם זקוקים לעזרה על מנת להחזיר את הילד הביתה.

8. לקחים משלוש שנות מחקר וכיוונים לעתיד

המחקר עקב במשך שלוש שנים אחרי דרכי העבודה בפנימיות יום ובפנימיות קהילתיות, ואחר מצב הילדים והוריהם. להלן יסוכמו נקודות החוזק ונקודות הדורשות שיפור במודל, כפי שעלו במחקר. כמו-כן, יידונו השינויים שחלים כיום במערכת הפנימייתית כולה, וההתפתחויות שחלו בפנימיות המודל ובכלל מערכת הפנימיות מאז סיום המחקר, והשלכותיהן.

♦ הממצאים מורים בבירור כי הילדים בפנימיות המודל זוכים להורות מלאה יותר מאשר ילדים בפנימיות רגילות. ההורים בפנימיות המודל מבקרים יותר את ילדיהם מאשר ההורים בפנימיות ההשוואה, ממלאים יותר תפקידים הוריים כלפיהם; וביחס לילדים ששהו בפנימיות שלוש שנים, ניכר שיפור בין השנים בהתייחסותם של ההורים לילדים בעת הביקורים בפנימיות ובעת החופשות (בעיקר בפנימיות הקהילתיות, בהן מצב ההורים היה בעייתי יותר מלכתחילה). בעיקר בולט השיפור אצל ההורים החלשים, המתבטא בכך שאחוז ההורים שאינם מפגינים כלל התנהגויות חיוביות, ירד בשני סוגי פנימיות המודל, אך לא בפנימיות ההשוואה. ממצא זה מחזק את התפיסה שקרבה גיאוגרפית של המסגרת החוץ-ביתית לבית הילד, פתיחות כלפי ההורים ועבודה טיפולית עמם יכולים לספק לילד חוויה הורית טובה יותר, גם כשהילד נמצא מחוץ לבית. כמו-כן, חיזוק הקשר בין ההורים לילדים וחיזוק היכולות ההוריות מייצרים בסיס יציב יותר לחזרת הילד הביתה. יש לחשוב כיצד ניתן להמשיך ולהטמיע מרכיבים חיוביים אלו גם לפנימיות אחרות וגם לשירותים אחרים בקהילה.

♦ מבחינת מצב הילדים ניתן לראות, כי בניגוד לחששות שהובעו בתחילת הפעלת פנימיות המודל, הקרבה להורים לא הזיקה לילדים: מצבם הרגשי של הילדים נותר ללא שינוי משמעותי בפנימיות הקהילתיות כמו גם בפנימיות ההשוואה. בפנימיות היום אף נצפתה ירידה מסוימת באחוז הילדים המפגינים בעיות רגשיות. בפנימיות היום, וגם בפנימיות ההשוואה, חלה עלייה מסוימת בהישגיהם הלימודיים של הילדים. עלייה כזו לא נצפתה בפנימיות הקהילתיות, אך גם לא נצפתה העמקה של הפערים הלימודיים העשויה לקרות עם העלייה בגיל הילדים.

- ♦ הימצאותן של הפנימיות בתוך הקהילה ממנה באים הילדים מחזקת את הקשר בין הפנימיות לבין מערך השירותים המקומי, ובעיקר שירותי הרווחה, דבר המתבטא בתכנון טיפול משותף, ובאופן חלקי יותר גם בטיפול משותף הלכה למעשה. עם זאת, עדיין נותרו שאלות ביחס לחלוקת העבודה בין הפנימיות לבין שירותי הרווחה, כשהפנימיות מצפות משירותי הרווחה למעורבות גדולה יותר בטיפול במשפחות. כמו-כן, נראה כי העבודה סביב תכנון יציאתם של ילדים מהפנימייה וקליטתם בקהילה עדיין אינה מעוגנת באופן משביע רצון בדרכי העבודה של הפנימיות ושירותי הרווחה.
- ♦ פנימיות המודל מצליחות להביא חלק ניכר מההורים לקבל טיפול באופן קבוע, והשיפור במצבם של ההורים מראה כי לטיפול יש תוצאות חיוביות. גם העובדה שההורים מגיעים בקביעות לביקורים בפנימייה מראה על פתיחותה של הפנימייה להורים. עם זאת, ניכר שיש צורך בשיפור התקשורת בין הפנימיות להורים, בעיקר במקרים בהם יש חילוקי דעות סביב הטיפול המיטבי לילד, בתהליכי ההכנה לקראת עזיבת הילד את הפנימייה, ובבירור הציפיות של ההורים לגבי הסיוע הדרוש להם על מנת להחזיר את הילד הביתה.

התפתחויות לאחר תום המחקר

מאז סיום המחקר עלה מספרן של הפנימיות כאשר מספר הפנימיות הפועלות על פי המודל הקהילתי מגיע ל-12 ומספר הפנימיות הפועלות על פי מודל היום הוא 14. פנימיות היום והפנימיות הקהילתיות ממשיכות לפתח ולגבש את דרכי עבודתן, ואחד הביטויים לכך הוא הקמתו של מרכז הידע והלמידה בפנימיית "עלומים", המאפשר למידה והתנסות בהפעלת מרכיבי טיפול ובלמידת מיומנויות שונות לעובדי פנימיות (יום, קהילתיות, ואחרות), ולעובדי רווחה בקהילה. בצד חיזוק המיומנויות, אחת המטרות המרכזיות של פעילות זו היא המשך הטמעת עקרונות המודל בקרב צוותי הפנימיות, שירותי הרווחה וארגונים המפעילים פנימיות.

נושאים מרכזיים שעלו במסגרת המחקר הם רצף הטיפול בילדים ותכנון החזרתם הביתה. הממצאים בתחומים אלה, שהוצגו בפני מובילי התכנית לאורך שנות המחקר, היוו אחד הבסיסים לפיתוח דרכי עבודה חדשות בפנימיות. לדוגמה, באחת הפנימיות פותח מודל עבודה להחזרת ילדים הביתה, תוך שיתוף פעולה בין הפנימייה לשירותי הרווחה בעיר. המודל כולל הפעלת קבוצת הורים וילדים (בהנחיית עו"ס הפנימייה ועו"ס המחלקה) הממוקדת בנושא החזרה הביתה, בניית תכנית חליפית לטיפול הפנימייתי תוך היעזרות במשאבים הקהילתיים, והמשך טיפול לאחר החזרה הביתה בהובלת המחלקה לשירותים חברתיים ובסיוע הפנימייה. נושא תכנון החזרה הביתה והעבודה עם משפחות שילדיהן חוזרים הוא אחד הנושאים המפותחים והנלמדים במסגרת ההכשרות של מרכז הידע והלמידה. כיוון פיתוח נוסף של משרד הרווחה ושל אשלים בתחום זה הוא פיתוח והפצה של מודלים המשכיים - פנימייה מלאה, פנימייה קהילתית ופנימיית יום תחת אותה קורת גג - דבר שיקל על האפשרות להעביר ילדים ממסגרת למסגרת בהתאם לשינויים במצבם, ללא צורך לנתקם מסביבתם.

ממצאי המחקר המתייחסים לצורך בתמיכה בילדים החוזרים מפנימיות ובהוריהם, היו אחד הבסיסים לגיבוש מדיניות "עם הפנים לקהילה" של השירות לילד ולנוער, המאפשרת הפניית משאבים ליצירת רצף שירותים תומך בקהילה לילדים בסיכון ולמשפחותיהם. ייתכן שמדיניות זו, תאפשר

דיאלוג מועיל יותר בין פנימיות, שירותי רווחה בקהילה והורים, על מנת שניתן יהיה לספק מסגרת תומכת ומסייעת לילדים ולהוריהם גם בקהילה.

בעקבות המדיניות של "עם הפנים לקהילה" מערכת פנימיות המודל, כמו מערכת הפנימיות כולה, מתמודדת עם הצורך להתאים עצמה לשינויים בדרכי הפעולה של מערכת הרווחה. הידע המקצועי והניסיון הנצברים בפנימיות בעבודה עם ילדים והוריהם יכולים להוות בסיס לפיתוח מענים משותפים לפנימיות ולשירותי הרווחה בקהילה. כך יוכלו פנימיות המודל לבסס עצמן כחלק מרצף השירותים בקהילות בהן הן ממוקמות, והקהילות ייהנו מרצף מענים שניתן להתאימו לצורכי הילדים ומשפחותיהם.

ביבליוגרפיה

- בנדל, י.; כץ, ח. 1994. **דוח פנימיות לילדים בסיכון**. מאגר מידע על שירותים, תחום ילדים בסיכון. גוינט-ישראל, ירושלים.
- בן רבי, ד.; חסין, ט. 2003. **הפצת מודל הפנימייה הקהילתית ופנימיות היום: דרכי עבודת הפנימיות ומצב הילדים וההורים בתום השנה השנייה לקליטת הילדים בפנימיות**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; בננישתי, ר.; טימר, א. 2001. **ועדות החלטה בישראל: ארגון, תהליכי עבודתן ותוצאותיהן. דמ-382-01**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; ברנע, נ. 1996. **הערכת צורכי הילדים ודרכי ההתערבות בתשע פנימיות לילדים עד גיל 14 - דוח מסכם**. דמ-262-96. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, א. 2002. **הפצת מודל הפנימייה הקהילתית ופנימיות היום - מצב ההורים והילדים בתום השנה הראשונה לקליטת הילדים בפנימייה**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, א. 2001. **הפצת מודל הפנימייה הקהילתית ופנימיות היום - הפנימייה הקהילתית: התארגנות ודרכי עבודה**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, א. 2001. **הפצת מודל הפנימייה הקהילתית ופנימיות היום - פנימיות היום: התארגנות ודרכי פעולה**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, ט. (בשיתוף עם בן-זימרה, צ.) 2001. **ניתוח החלטות מומחים ביחס לילדים שנמצאים בפנימיות: מסמך רקע לוועדה לתכנון אסטרטגי**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, א. 2000. **המדריך בפנימייה - סקירת ספרות**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, א. 2000. **קשר בין הורים וילדים בפנימיות: מסמך רקע לוועדה לתכנון אסטרטגי**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב, ט.; זילכה, א. 1999. **מערך הפנימיות בישראל: מסמך רקע לוועדה לתכנון אסטרטגי**. גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- לאופר, ז. 1991. **"שמירת קשר משפחתי בפנימיות לילדים בני 6-14 שנים"**. חברה ורווחה יא(2): 183-176.
- פלישמון, ר.; ברנע, נ.; דולב, ט.; בן זימרה, צ.; הויזליך, צ. 1999. **סקר פנימיות בשירות לילד ולנוער ומערכת הפיקוח עליהם**. דמ-331-99, גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- שלנסקי, ש. 1994. **הפנימייה והמשפחה בין ניגוד להשלמה: תפיסות משתנות בכפר הנוער הישראלי. פנימיות 23**, ידיעון האגודה הישראלית למחקר ולפיתוח החינוך והטיפול בפנימייה.
- Laufer, Z. 1994. "The 'No Man's Land' of Home Weekends for Children in Residential Care". *Child Abuse and Neglect* 18(11): 913-921.

McSherry, D.; and Iwaniec, D. 2002. *Cross-National Review of Residential Care*. Institute of Child Care Research, Queen's University Belfast, Northern Ireland.

United States General Accounting Office. 1994. *Residential Care: Some High Risk Youth Benefit, but More Study Needed*. General Accounting Office, Gaithersburg.

Villioti, D. 1995. "Embracing the Chaos: Moving from Child-Centered to Family-Centered". *Residential Treatment for Children and Youth* 13(2):41.

Weiner, A.; and Weiner, E. 1990. *Expanding the Options in Child Placement: Israel's Dependent Children in Care from Infancy to Adulthood*. University Press of America, New York.

Wilson, K.; and Petrie, S. 1988. "No Place Like Home". *Child and Family Social Work* 3:183-188.